

Sex- och samlevnadsundervisning i skolan

En kartläggning av sex- och samlevnadsundervisningen
på sju högstadieskolor i Stockholms län

Landstinget förebygger aids (Lafa) är Stockholms läns landstings metod- och kunskapscentrum för sexualitet och hälsa. Lafa arbetar med målgrupperna ungdomar, unga vuxna, män som har sex med män, vissa patienter inom hälso- och sjukvården samt invandrare och flyktingar. Målet med Lafas verksamhet är att förebygga sexuellt överförda infektioner (STI) och oönskade graviditeter. Genom en kursverksamhet som omfattar grundkurser, metod- och fördjupningskurser samt seminarier erbjuder Lafa fortbildning för personer som arbetar med sex och samlevnad i Stockholms län, exempelvis inom skola, fritidsverksamhet och på ungdomsmottagningar. Som komplement till kurserna har Lafa utvecklat metodmaterialen Röda Tråden – handbok i sexualitet och samlevnad för 13-19-åringar och Fråga Chans – sex och samlevnad för 10-13-åringar.

Lafa erbjuder förutom detta:

- informationscentralen Lusthuset med böcker, videofilmer och utställningar
- tidskriften Insikt- om hiv sex och sånt
- hemsidorna www.lafa.nu, www.kondom.nu och www.p-piller.nu
- gratis kondomer till ungdomar
- rapporter och skrifter
- broschyrer och informationsmaterial
- handledning och stöd
- statistik över förlossningar, aborter, steriliseringar samt sexuellt överförda infektioner

Läs mer om Lafa, beställ material eller kontakta oss gärna om ni vill ha handledning eller stöd i ert fortsatta sex- och samlevnadsarbete.

Webbadresser: www.lafa.nu www.kondom.nu www.p-piller.nu

E-post adress: info@lafa.nu

ISBN 91-974820-0-5

TEXT: THÉRÈSE JUVALL & ANNA CHUCHU PETERSSON

GRAFISK FORM: ESTER STHLM AB

Lafa

Sex- och samlevnadsundervisning i skolan

En kartläggning av sex- och samlevnadsundervisningen
på sju högstadieskolor i Stockholms län

Författare:

Thérèse Juvall & Anna ChuChu Petersson

Innehåll

Förord	8
1. Bakgrund	10
Svensk sexualupplysning ur ett folkhälsoperspektiv	10
Sex- och samlevnadsundervisningens framväxt	10
Obligatorisk sexualundervisning	11
Samlevnadsbegreppet	11
Skolverkets referensmaterial	12
Skolans styrdokument	12
2. Syfte och frågeställningar	15
Syfte	15
Frågeställningar	15
3. Tidigare studier	16
Statens folkhälsoinstitut	16
Skolverket	16
Lafa	16

4. Urval, material och metod	18
Urval	18
Skolorna	18
Material och metod	19
Kartläggningen och skolans styrdokument	20
Intervjuguide	22
Kontakt med skolorna	22
Gruppnivå och individnivå	22
5. Det pedagogiska arbetet med sex- och samlevnadsundervisningen	23
Planering	23
Lektionstid	23
Externa samarbetspartner	24
Ungdomsmottagningen	24
Tjej- och killgrupper	25
Elevmedverkan	25
Faktakunskap, reflektion och samtal	26
Utgångspunkter i undervisningen	27
Gemensam planering	28

Elevården	28
Biologi eller ämnesövergripande kunskapsområde	29
Olika pedagogik för olika mognadsnivå	29
Sammanfattning	30

6. Innehållet i sex- och samlevnadsundervisningen 31

Sex- och samlevnadsundervisningens innehåll	31
Homosexualitet	32
Pornografi	32
Onani	33
Relationer, vänskap, självkänsla	34
Mångkulturella aspekter	34
Lyssna på eleverna	35
Lärarnas utgångspunkter	36
Biologi	36
Sammanfattning	37

7. Målsättningen med sex- och samlevnadsundervisningen 38

Skolorna saknar formulerade mål	38
---------------------------------	----

Personliga mål	39
----------------	----

Sammanfattning	40
----------------	----

8. Behov av stöd för sex- och samlevnadsundervisningen

Rektors stöd	41
--------------	----

Kollegialt stöd och samarbete	41
-------------------------------	----

Utbildningar och material	42
---------------------------	----

Ekonomi och tid för vidareutbildning	43
--------------------------------------	----

Rektors delaktighet	43
---------------------	----

Sammanfattning	44
----------------	----

9. Personligt och privat i sex- och samlevnadsundervisningen

Skillnad mellan personligt och privat	45
---------------------------------------	----

Svårt att hålla isär	45
----------------------	----

Konflikter	46
------------	----

Egna åsikter eller skolans värdegrund	47
---------------------------------------	----

Sammanfattning	47
----------------	----

10. Diskussion

Elevmedverkan	48
---------------	----

Elevården	49
Lärarna	50
Ungdomsmottagningen	50
Sex- och samlevnadsundervisningens pedagogik och innehåll	51
Sex- och samlevnadsundervisningens målsättning	52
Skolledningens stöd	53
Personligt och privat förhållningssätt	53
Skolans styrdokument	54
Vidareutveckla sex- och samlevnadsundervisningen på din skola	55
Diskussionsfrågor	55
Tack	57
Källor	58
Bilagor	61
Bilaga 1, Intervjuguide	61
Bilaga 2, Brev till rektor	64
Bilaga 3, Brev till fokusgruppsdeltagare	65

Förord

Skolan har genom sin sex- och samlevnadsundervisning en oerhört viktig roll när det gäller att ge ungdomar en tillförlitlig och begriplig kunskap om sexualitet och samlevnad. Det är främst från skolan som ungdomar får information om preventivmedel och sexuellt överförda infektioner. Det visar en årlig enkät till 15–25-åringar där Lafa medverkar med frågor om sexualitet och hälsa. Men hur ser skolans sex- och samlevnadsundervisning ut idag, 50 år efter att den blev obligatorisk i Sverige?

I internationella sammanhang påtalar UNAIDS, UNESCO och WHO hur viktigt det är med sex- och samlevnadsundervisning för unga människor. WHO menar att sex- och samlevnadsundervisning kan leda till att ungdomar får en ökad förmåga att kunna fatta viktiga beslut i frågor som rör deras sexuella hälsa, och att detta i förlängningen leder till en ökad sexuell hälsa hos hela befolkningen.

Lafa, Landstinget förebygger aids, som är en enhet för sexualitet och hälsa inom Stockholms läns landsting har sedan 1987 kontinuerligt erbjudit utbildning, metodstöd, handledning, nätverksträffar och olika informationsinsatser till skolorna i Stockholms län. Sex- och samlevnadsundervisning har en central roll i Lafas arbete med att främja sexuell hälsa bland ungdomar i länet. Självklart vill vi att det stöd som vi ger till skolorna ska vara det bästa tänkbara och ett led i utvecklingen av skolornas sex- och samlevnadsundervisning. Det ska också vara anpassat till de krav och önskemål som dagens lärare och elever ställer.

Under 2004 har två medarbetare på Lafa, Thérèse Juvall och Anna ChuChu Petersson, tagit reda på hur skolorna i Stockholms län arbetar pedagogiskt med sex- och samlevnadsundervisningen, vilket innehåll som undervisningen har, vilka mål man har med undervisningen och vilket stöd och vilken fortbildning man önskar. De har valt att intervjua personal på sju högstadieskolor i Stockholms län. Dessa får utgöra exempel från dagens situation och utifrån deras svar och reflektioner ges förslag på hur man i skolorna kan utveckla och förbättra sin sex- och samlevnadsundervisning.

Kartläggningen är också viktig för Lafa. Vi behöver kontinuerligt ta del av skolornas arbete och tankar kring förnyelse. Resultaten i den här rapporten är inte bara intressanta för de deltagande sju skolorna i Stockholms län utan vi hoppas att den kan ses som en inspiration och ett diskussionsunderlag för skolor i hela

landet. Lafa kommer förstås att använda resultaten för att vidareutveckla vårt stöd till dem som arbetar med sex- och samlevnadsundervisning i Stockholms läns skolor.

Stockholm den 21 mars 2005

Anna-Karin Asp

Chef för Lafa

1. Bakgrund

Svensk sexualupplysning ur ett folkhälsoperspektiv

Under 1800-talet var könssjukdomar ett stort problem, inte minst i Stockholm, och det ställdes krav på att något måste göras för att förhindra vidare spridning (Johannisson, 1989:5). Det fanns redan då i samhället tankar om att könssjukdomarna skulle kunna bekämpas genom utbildning och fostran, men dessa tankar stod i kontrast mot de idéer som rådde i det svenska samhället vid den här tidpunkten. Dessa idéer handlade om att endast moralpredikningar och bestraffningar kunde hjälpa mot osedligheten och den snabba spridningen av könssjukdomar. Med tiden kom mer liberala tankar om utbildning och fostran av folket som den främsta vägen mot minskad smittspridning och allmänt sedligare leverne att ha det största inflytandet över hur den svenska sexualundervisningen skulle utvecklas. Under hela 1900-talet har sedan arbetet med att förebygga könssjukdomar och oönskade graviditeter bedrivits på olika sätt både genom lagstiftning och sexualupplysning (Bäckman, 2002:51).

Karolina Widerström var Sveriges första kvinnliga läkare och hon började undervisa flickor i övre tonåren om »sexualhygien« i slutet på 1890-talet. Hon var den första som ställde krav på sexualundervisning i skolan. Det fanns under den här perioden ett intresse, inte enbart för sexualundervisning i skolan, utan för sexualupplysning för barn och unga överhuvudtaget och det författades handledningar för sexualundervisningen (Lennerhed, 2002:19,123). Syftet med utbildningen i så kallad sexualhygien var både att varna för ett tidigt väckt sexualliv och att ge kunskap om fortplantning och spridning av könssjukdomar. Det var bara flickor som fick ta del av undervisningen och detta förklarades med att flickorna skulle läras att skydda sig mot pojkarnas starka drift. Pojkarna skulle inte upplysas i onödan, eftersom man inte borde väcka den björn som sover (Bäckman, 2002:53, Lennerhed, 2002:20).

Sex- och samlevnadsundervisningens framväxt

I Skolöverstyrelsens handledning »Samlevnadsundervisning« från 1977 står det att tiden från 1920-talet innebar en vändpunkt i synen på den sexuella frigörelsen då idén om sexualitet för njutnings skull blev mer utbredd. Tiden var dock ännu inte mogen för att sexualundervisningen i skolan skulle vara

obligatorisk. Fortfarande dominerade tanken att kunskap om preventivmedel och sexualitet skulle förmedlas med försiktighet till den unga generationen. Efterhand kom också abortfrågan upp på dagordningen. Antalet statliga utredningar som behandlar familjeplanering och sexualitet ökade under 1930-talet. Nativiteten var låg, och detta var oroande för Sveriges framtid. Man började argumentera för en öppnare och mer positiv syn på sexualitet och lust med motivering att en befolkningsökning var nödvändig. Förutsättningen var dock att den sexuella lusten endast skulle bejakas inom äktenskapet eller när man hade äktenskap i sikte och en tidig familjebildning hyllades och uppmuntrades (Sandström, 2001:172-179). En viktig aktör under den här perioden var Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) som bildades 1933. Den första punkten i förbundets sexualpolitiska program var kravet att införa sexualundervisning vid landets alla skolor, seminarier och universitet (Lennerhed, 2002:125).

Obligatorisk sexualundervisning

Under 1930- och 1940-talet formades långsamt en sexualpolitik för skolväsendet. Regeringen rekommenderade 1942 att sexualundervisning skulle införas i skolan, men inget beslut togs om obligatorisk sex- och samlevnadsundervisning. Däremot kom en första officiell lärarhandledning i ämnet för folkskolan 1945, och under 1950-talet utgavs en handledning för den enhetliga nioåriga skolan. Sexualundervisningen blev ett obligatoriskt ämne i den svenska grundskolan 1955 och intentionen i nationella dokument som rör skolan utgår från att skolans sexualupplysning i sig leder till goda handlingar och ansvarsfulla medborgare. Innehållet i och formen för upplysningen har dock växlat över tid (Skolverket, 1999: 44, 45).

Samlevnadsbegreppet

Samlevnad som begrepp i sexualundervisningen infördes under 1960-talet vid en tidpunkt när samhället hade nått fram till en ökad acceptans för föräktenskapliga sexuella förbindelser och homosexualitet (Skolverket, 1999: 45). Sexualiteten sågs inte längre bara kopplad till äktenskapet och det fanns behov av att diskutera olika former av samlevnad. Tiden var inne för en förändring och 1977 kom Skolöverstyrelsens handledning »Samlevnadsundervisning.« Handledningen var mycket detaljerad och gav omfattande anvisningar för

sex- och samlevnadsundervisningen, och var riktad till alla åldrar. Man angav mål för kunskaper i anatomi, fysiologi, psykologi, etik och sociala sammanhang. Sexualiteten skulle ses som en källa till glädje och lycka i gemenskap med en annan människa och sexualiteten beskrevs som en integrerad del i människans liv. Lärarna ansåg dock att handledningen var för detaljerad och gav för lite utrymme för skolorna att själva anpassa innehållet i undervisningen efter elevernas behov. Detta innebar att många lärare upplevde att det var svårt att använda den i undervisningen (Skolverket, 1999: 46, Skolverket, 1995:7,8).

Skolverkets referensmaterial

Idag finns ingen lärarhandledning men däremot finns referensmaterialet »Kärlek känns! förstår du« (Skolverket, 1995). Materialet är utarbetat av Skolverket och innehåller fakta och synpunkter på hur man kan arbeta med sex och samlevnad i skolan. Syftet är att undervisningen ska närma sig ungdomarnas verkliga livssituation och belysa ungdomstidens utveckling på sexualitetens och samlevnadens områden. Stor vikt läggs vid samtal både mellan lärare och elev och mellan elever. Tanken med detta material är att ge lärarna större frihet att själva bestämma dels hur undervisningen i sex och samlevnad ska planeras och genomföras och dels hur innehållet ska se ut.

Skolans styrdokument

Det finns flera dokument som styr skolans verksamhet. De kallas oftast för styrdokument eller måldokument. De dokument som anger ramar för undervisningen i årskurs 7–9 är skollagen, läroplanen och kursplanerna. Utöver detta finns också särskilda förordningar för varje skolform, exempelvis har friskoleformen en egen förordning. Skollagen anger kommunernas ansvar och läroplanen styr skolans verksamhet (Skolverket 2004). Kursplanerna fungerar som komplement till läroplanen och för varje ämne anges de mål som skolan ska sträva mot och de mål eleverna ska ges möjlighet att uppnå. Varje kursplan har alltså två målformuleringar (Werner, 2002:51).

I förordningen om läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (SKOLFS 1994:1) ingår den läroplan (LPO 94) som gäller för undervisning i årskurserna 7–9. I läroplanen står det att skolan ska arbeta med sex och samlevnad som ett ämnesövergripande kunskapsområde och att rektor har ett särskilt ansvar för detta:

» 2.8 Rektors ansvar

Som pedagogisk ledare och chef för lärarna och övrig personal i skolan har rektorn det övergripande ansvaret för att verksamheten som helhet inriktas på att nå de nationella målen. Rektor ansvarar för att en lokal arbetsplan upprättas samt för att skolans resultat följs upp och utvärderas i förhållande till de nationella målen och målen i skolplanen och den lokala arbetsplanen. Rektor har ansvaret för skolans resultat och har därvid, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att: (...)

- ämnesövergripande kunskapsområden integreras i undervisningen i olika ämnen. Sådana kunskapsområden är exempelvis miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad samt risker med tobak, alkohol och andra droger« (LPO 94:19).

Hur detta ämnesövergripande kunskapsområde ska integreras i undervisningen är upp till varje enskild skola. Det finns ingen närmare beskrivning av hur det ska gå till eller hur många lektionstimmar det bör ta. I kursplanerna är det främst i kursplanen för biologi som sex- och samlevnadsundervisningen uttryckligen står omnämnd:

»Mål (inom ämnet biologi) som eleven ska ha uppnått i slutet av det nionde skolåret:

Eleven skall beträffande natur och människa:

- ha kunskap om sexuallivets biologi, preventivmetoder och sexuellt överförbar smitta,
- kunna föra diskussioner om sexualitet och samlevnad och därvid visa respekt för andras ståndpunkter och för olika samlevnadsformer« (Werner, 2002:148).

Här är sex och samlevnad tydligt angivet som en del av undervisningen med specificerade mål. Däremot saknas i kursplanen för biologi en målbeskrivning av hur andra ämnen skulle kunna integreras i sex- och samlevnadsundervisningen.

Det finns också mer övergripande formuleringar om sex och samlevnad i kursplanerna för de samhällsorienterade ämnena och i kursplanen för religion.

Kursplanen för de samhällsorienterande ämnena:

...[...]I ämnena ingår att diskutera och reflektera över begrepp som identitet, sexualitet, kärlek och jämställdhet. Inom kunskapsområdet behandlas

också samlevnad och relationer, människosyn och språkbruk så att möjligheten att diskutera värdefrågor i detta sammanhang utnyttjas.

Kursplanen för religionskunskap:

...[...]Ämnet belyser samlevnad och jämställdhet ur ett religions- och livs-åskådningsperspektiv.

I dessa kursplaner finns dock inga kunskapsmål angivna och därmed är det inte lika tydligt vad eleverna ska tillgodogöra sig i ämnet. Inte heller här omnämns hur andra ämnen skulle kunna integreras i sex- och samlevnadsundervisningen.

Det är alltså inte helt klart på vilket sätt sex och samlevnad kan vara ett ämnesövergripande kunskapsområde.

2. Syfte och frågeställningar

Syfte

Studiens syfte är att uppdatera och fördjupa kunskapen om hur skolans sex- och samlevnadsundervisning planeras och genomförs. För att uppnå syftet utgår studien från ett antal frågeställningar.

Frågeställningar:

1. Hur arbetar skolorna pedagogiskt med sex- och samlevnadsundervisningen?
2. Vilket innehåll har sex- och samlevnadsundervisningen?
3. Vilka mål har skolorna med sex- och samlevnadsundervisningen?
4. Finns det behov av stöd och fortbildning för dem som arbetar med sex- och samlevnadsundervisningen?
5. Hur hanteras gränsen mellan personligt och privat i sex- och samlevnadsundervisningen?

3. Tidigare studier

Statens folkhälsoinstitut

Under 1995 och 1996 gjorde Statens folkhälsoinstitut (FHI) en enkätstudie i hela landet. Syftet var att se hur den faktiska sex- och samlevnadsundervisningen var upplagd. Studien ger en bild av att innehållet i sex- och samlevnadsundervisningen var relativt homogen. De flesta tog upp liknande frågor och undervisningen låg oftast inom ämnet biologi (Jarlbro, 1997:7).

Skolverket

För att granska det övergripande kunskapsområdet sex och samlevnad gjorde Skolverket 1999 en nationell kvalitetsgranskning. I undersökningen granskade tretton utbildningsinspektörer hur åttio skolor arbetade med sex och samlevnad. Resultatet visade att utbildningen varierade inte bara mellan skolorna utan också inom skolorna. Slutsatsen som drogs var att eleverna därför har mycket olika möjlighet att tillägna sig kunskap om sex och samlevnad. Inspektörerna pekade också på att skolans styrdokument ger alltför vag ledning i vad ämnesområdet borde innefatta samt lägger för mycket fokus på rektors ansvar. Vidare säger man att det inte sedan 1970-talet tydligt angivits vilka mål skolan bör ha med sex- och samlevnadsundervisningen. Studiens sammanfattning påtalar hur viktigt det är med tydliga målformuleringar för ämnesområdet sex och samlevnad. Tydliga målformuleringar antas kunna leda till att skolorna kommer att avsätta tid och resurser för utveckling (Skolverket, 1999:208, 42,79).

Lafa

Lafa har tidigare gjort två studier som på olika sätt undersöker skolornas sex- och samlevnadsundervisning. I skriften »Lita på skolan?!« följde fyra lärare, under 1991–1993, ett antal gymnasieskolor i Stockholms län. Deras undersökning belyste vikten av kollegialt stöd. För att göra sex och samlevnad till ett område som inbegriper fler ämnen än biologi påpekar författarna också vikten av att rektor kontinuerligt låter personalen fortbildas inom området. Att varje skola har en arbetsgrupp samt att någon av skolledarna deltar i gruppen. Arbetsgruppens uppgift ska vara att utveckla och driva arbetet framåt och genom detta stimulera övrig personal på skolan så att fler ska bli involverade.

Man tyckte också att eleverna i större utsträckning bör vara delaktiga samt att undervisande lärare bör vara både kvinnor och män (Sennerfeldt, 1993:60).

Som ett komplement till Statens folkhälsoinstituts enkätstudie från 1995–96 gjorde Lafa en motsvarande för Stockholms län. Studien heter »Sex- och samlevnadsundervisning i grundskolorna i Stockholms län«. Anledningen var att Lafa då funnits i dryga tio år och under denna tid utbildat samt gett stöd och handledning i sex- och samlevnadsfrågor. Med det som bakgrund gjorde Lafa en kompletterande enkät som endast skickades ut till Stockholms län och innefattade frågor om Lafas verksamhet (Olsson, 1998:11). Det visade sig att cirka 90 procent av skolorna i Stockholms län kände till Lafa. Dessutom uppgav cirka 60 procent av länets högstadier att kontakten med Lafa påverkat deras arbete med sex och samlevnad. Undersökningen visade också att fler skolor i Stockholms län än i riket som helhet arbetade med sex och samlevnad som ett övergripande kunskapsområde (Olsson, 1998:17).

Vårt urval av tidigare studier visar att sex- och samlevnadsundervisningen saknar mål, att undervisningen innehållsmässigt är relativt homogen och ligger inom ämnet biologi samt att undervisningen varierar mellan och inom skolor. De visar också att personalen behöver kollegialt stöd, kontinuerlig fortbildning och att de undervisande lärarna bör vara både kvinnor och män. Vidare visade det sig att 60 procent av högstadieskolorna i Stockholms län ansåg att kontakten med Lafa hade påverkat deras arbete med sex och samlevnad.

4. Urval, material och metod

Urval

Skolorna i studien har valts ut för att få en varierad bild av skolorna i Stockholms län. Vi har dessutom försökt att få en så bred geografisk spridning som möjligt. De lärare som har intervjuats arbetar alla i årskurserna 7–9. De ur elevvårdspersonalen som har deltagit arbetar med elever från alla årskurser, men i intervjuerna har vi koncentrerat oss på deras arbete med elever i årskurserna 7–9. Antalet skolor valdes ut med tanke på hur många fokusgruppsintervjuer som rimligtvis kunde genomföras och bearbetas. För att inte varken skolorna eller de intervjuade ska bli identifierade har vi givit dem fingerade namn. Här följer en kort presentation av de skolor som ingår i kartläggningen:

Skolorna

- 1 **Friskolan** är en 0–9 skola, med 370 elever. Skolan ligger i Stockholms innerstad, men tar emot elever från hela Stockholms län.
- 1 **Nordvästskolan** är en 0–9 skola, med 600 elever. Skolan ligger i en kommun nordväst om Stockholm. Skolan tar i första hand emot elever boende i den egna kommunen, men i mån av plats är elever från närliggande kommuner välkomna.
- 1 **Södra skolan** är en 0–9 skola, med 510 elever. Skolan ligger i en stadsdel i södra Stockholm. Skolan tar i första hand emot elever boende i stadsdelen, men eftersom skolan har flera förberedelseklasser har skolan ett stort antal elever som är bosatta runt om i hela Stockholms stad.
- 1 **Nordskolan** är en 0–9 skola, med 640 elever. Skolan ligger i en kommun norr om Stockholm. Skolan tar i första hand emot elever boende i den egna kommunen, men i mån av plats är elever från hela Stockholms län välkomna.
- 1 **Skärgårdsskolan** är en 6–9 skolan med 450 elever. Skolan ligger i en kommun i skärgården söder om Stockholm. Skolan tar emot elever som är boende i kommunen.

- 1 **Innerstadsskolan** är en 0–9 skola med 850 elever. Skolan ligger i en stadsdel i Stockholms innerstad. Skolan tar i första hand emot elever boende i stadsdelen, men i mån av plats är elever från andra stadsdelar välkomna.
- 1 **Östra skolan** är en 4–9 skola med 500 elever. Skolan ligger i en kommun öster om Stockholm. Skolan tar emot elever som är boende i kommunen.

Material och metod

Det material som har använts i kartläggningen är fokusgruppsintervjuer och skolans styrdokument. Eftersom studiens syfte är av undersökande karaktär arbetade vi med fokusgrupp som metod. Fokusgrupp är en metod där man både fångar in det som sägs i samtalet, men också följer samspelet mellan deltagarna. Att använda fokusgrupp som intervjuteknik innebär att en grupp människor samlas för att samtala om ett specifikt tema. Intervjuledarens uppgift är att se till att de intervjuade håller sig till ämnet, men också att vara öppen för att utforska nya relevanta teman som kan komma upp under intervjun. Materialet kan sedan analyseras både utifrån det som sägs under intervjuerna, men också hur gruppen samspekar (Wibeck, 2000:7, 9, 23). För att strukturera materialet är analysen uppdelad i fem kapitel på följande teman:

1. Det pedagogiska arbetet med sex- och samlevnadsundervisningen.
2. Innehållet i sex- och samlevnadsundervisningen.
3. Målsättningen med sex- och samlevnadsundervisningen.
4. Behov av stöd för sex- och samlevnadsundervisningen.
5. Personligt och privat i sex- och samlevnadsundervisningen.

De fyra första temana var intervjufrågor som behandlades under fokusgruppsintervjuerna. Efter materialgenomläsningen visade det sig dock att vi i alla fokusgrupper tagit upp frågan om hur man hanterar balansen mellan det personliga och privata och därför lades detta också till som ett tema i analysen. Alla fem teman har sedan analyserats utifrån perspektiven: gemensamma och särskiljande drag, perspektiv och utgångspunkter samt relation till skolans styrdokument.

När det gäller temat personligt och privat vet vi att det inte finns någon tydlig

definition kring dessa begrepp. I kapitel 9 under rubriken »Skillnad mellan personligt och privat« förklarar vi hur vi har valt att definiera begreppen i denna studie. Alla intervjuer gjordes under våren och hösten 2003.

Kartläggningen och skolans styrdokument

Sex och samlevnad är enligt läroplanen ett ämnesövergripande kunskapsområde, men står endast omnämnt under rubriken rektors ansvar och i kursplanen för biologi. Vi gjorde därför en genomgång av skolans styrdokument för att se var och på vilket sätt sex- och samlevnadsundervisningen skulle kunna komma in i undervisningen utifrån ett ämnesövergripande perspektiv. I figur 1 anges de områden som sedan valdes ut ur måldokumentet. Med detta som utgångspunkt har vi sedan analyserat materialet från fokusgrupperna.

Figur 1. Utdrag ur skolans styrdokument

<p>Skollagen</p>	<p>Kap. 1, §2 Främja jämställdhet mellan könen.</p> <p>Kap. 4, §1 Utbildningen i grundskolan skall syfta till att ge eleverna de kunskaper och färdigheter och den skolning i övrigt som de behöver för att delta i samhällslivet.</p> <p>Kap. 4, §2 Eleverna skall ha inflytande över hur deras utbildning utformas. Omfattningen och utformningen av elevernas inflytande skall anpassas efter deras ålder och mognad.</p>	<p>Kap. 14, §2 Skolhälsovården har till ändamål att följa elevernas utveckling. Bevara och förbättra deras själsliga och kroppsliga hälsa och verka för sunda levnadsvanor hos dem. Skolhälsovården ska främst vara förebyggande.</p>
<p>Läroplanen</p>	<p>Kap 1 Skolan skall aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Skolan har ett ansvar att motverka traditionella könsmönster. [...] Undervisningen skall bedrivas i demokratiska arbetsformer och förbereda eleverna för att aktivt deltaga i samhällslivet. Den skall utveckla deras förmåga att ta ett personligt ansvar.</p> <p>Kap 2 Läraren ska klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund men också öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar uppfattningar och problem. Eleverna ska befästa en vana att självständigt formulera ståndpunkter grundade på såväl</p>	<p>kunskaper som förnuftsmässiga och etiska överväganden. Eleverna ska ha grundläggande kunskaper om förutsättningarna för en god hälsa samt ha förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan. [...]</p> <p>Rektor har ansvaret för skolans resultat och har därvid, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 ämnesövergripande kunskapsområden integreras i undervisningen i olika ämnen. Sådana kunskapsområden är [...] sex och samlevnad. 1 personalen får den kompetensutveckling som krävs, för att de professionellt skall utföra sina uppgifter.
<p>Kursplaner</p>	<p>Kursplanen för de samhällsorienterande ämnena: ...[...]. Ämnena ingår att diskutera och reflektera över begrepp som identitet, sexualitet, kärlek och jämställdhet. Inom kunskapsområdet behandlas också samlevnad och relationer, människosyn och språkbruk så att möjligheten att diskutera värdefrågor i detta sammanhang utnyttjas.</p> <p>Kursplanen för religionskunskap: ...[...]. Ämnet belyser samlevnad och jämställdhet ur ett religions- och livsåskådningsperspektiv.</p>	<p>Kursplanen för biologi: Mål (inom ämnet biologi) som eleven ska ha uppnått i slutet av det nionde skolåret: Eleven ska beträffande natur och människa:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 ha kunskap om sexuallivets biologi, preventivmetoder och sexuellt överförbar smitta, 1 kunna föra diskussioner om sexualitet och samlevnad och därvid via respekt för andras ståndpunkter och för olika samlevnadsformer.

Intervjuguide

Utifrån våra frågeställningar formulerade vi ett antal teman som vi ville undersöka vid intervjutillfällena. Dessa teman sattes ihop i en intervjuguide med ett antal huvudfrågeställningar och följdfrågor (bilaga 1).

Kontakt med skolorna

Inledningsvis skickades ett presentationsbrev till de utvalda skolorna (bilaga 2). För att få brevet adresserat till rätt person kontaktades rektorsexpeditionen på respektive skola. Via telefon fick skolan tala om vem som var kontaktperson för sex- och samlevnadsfrågor. Till den personen skickades sedan ett brev som beskrev Lafas verksamhet, studiens uppläggning och syfte samt att vi inom en vecka skulle ringa upp för att höra om de var intresserade av att delta. Det var inte helt enkelt att få skolorna att avsätta tid för projektet. Av de sju ursprungliga förfrågningarna var det fyra som var villiga att delta. Tre skolor angav att de inte hade tid och därför tillfrågades tre nya skolor inom respektive område.

Varje kontaktperson på de olika skolorna ombads att välja ut minst tre och max sex personer som kunde delta i intervjun. Det var nödvändigt att alla intervju-personer på något sätt skulle vara involverade i sex- och samlevnadsarbetet på skolan och att man deltog under hela intervjutiden, det vill säga 90 minuter. De personalkategorier som var representerade var ämneslärare, skolsköterskor, skolkuratorer, fritidsledare och skolpsykolog. Alla intervjuer spelades in på bandspelare och skrevs ut ordagrant. Totalt intervjuades 25 personer.

Gruppenivå och individnivå

Kartläggningen utgick från att hitta grupper eller skolor att intervjua om deras gemensamma syn på sex och samlevnad. Under intervjuernas gång framkom det dock att denna gruppnivå sällan existerade. I stället blev det tydligt att intervjuerna oftast handlade om olika individer med varierande arbetssätt och syn på sex- och samlevnadsarbetet. Därför rör sig studien mellan gruppnivå (skolor) och individnivå (skolpersonal).

5. Det pedagogiska arbetet med sex- och samlevnadsundervisningen

Kapitlet inleder analysen och behandlar de pedagogiska aspekterna av sex- och samlevnadsundervisningen på de sju skolor som ingår i studien. Här redovisas vad som är gemensamt och vad som skiljer sig åt, vilka utgångspunkter och perspektiv som gäller för de intervjuade samt vilka styrdokument som ligger till grund för deras undervisning.

Planering

Under intervjuerna framkommer att alla elever någon gång under sin tid i grundskolan får sex- och samlevnadsundervisning. Undervisningens pedagogik, planering och kvalitet är beroende av vilken lärare man har, vilket arbetslag på skolan läraren ingår i samt på vilken skola man befinner sig. Detta, menar intervjupersonerna, styrs av hur planeringen på respektive skola och respektive arbetslag ser ut. Under intervjuerna visade det sig att man i två arbetslag har gemensam ämnesövergripande planering. Dessa arbetslag finns på Nordskolan och Innerstadsskolan. På Nordvästskolan har man en gemensam planering av sex- och samlevnadsarbetet men där endast NO-lärarna deltar. Bland resterande delen av personalen på skolorna finns ingen gemensam planering.

Lektionstid

Det vanligaste är att undervisningen ligger i årskurs 8. Undervisningstiden, det vill säga den lärarledda, varierar mycket både mellan och inom de olika skolorna. Den tid eleverna får sex- och samlevnadsundervisning består av mellan sex och 160 timmar per år. Ett exempel är Innerstadsskolan där ett arbetslag arbetar 20 timmar per läsår, medan två andra arbetslag på samma skola arbetar åtta timmar vardera per år. Ett annat exempel är Nordskolan där ett arbetslag arbetar 160 timmar under ett läsår medan de andra arbetslagen ägnar 16 timmar åt ämnet under samma läsår.

Hur man lägger upp undervisningen i form av enstaka lektioner, temadagar, temaveckor eller läsårsarbete varierade från sex enstaka lektioner till ett arbete som sträcker sig över hela läsåret. Den vanligaste planeringen är att sex och

samlevnad ligger som ett block i NO-undervisningen under en begränsad period på två till tre veckor. Näst vanligaste upplägg är att undervisningen sprids ut över hela läsåret. Ytterligare en variant är att arbetslagen bryter undervisningen för en »Kärleksvecka« alternativt »Kärleksmånad«.

Externa samarbetspartner

Alla intervjupersoner visade sig positiva till att bjuda in Riksförbundet för sexuell upplysning, RFSU och Riksförbundet för sexuell likaberättigande, RFSL¹. Tre av skolorna har ett samarbete där informatörer från både RFSU och RFSL kommer till skolan. På dessa skolor omfattas alla elever som för tillfället har sex- och samlevnadsundervisning på schemat av besöken. Fyra av skolorna har inget sådant samarbete och anledningen till detta är att de anser att kostnaden är för hög. Tre av skolorna har angett att man har andra samarbetspartner vilket ofta är teatergrupper. En skola angav att de brukar bjuda in ett äldre heterosexuellt par som berättar om sin syn på sex och samlevnad. Under intervjuerna framkom också att vissa lärare uppfattar skolsköterskans besök i klassen som en extern samarbetspartner.

Ungdomsmottagningen

Det visade sig att sex av de sju skolorna har ett samarbete med en ungdomsmottagning vilket innebär att eleverna besöker ungdomsmottagningen. På den skola där man inte har ett samarbete uppger lärarna att det beror på att ungdomsmottagningen inte har tid och resurser att ta emot dem. Framöver hoppas lärarna där att detta ska ändras och att man ska få till stånd ett bra samarbete.

I vilken årskurs eleverna gör besöket bestäms av respektive ungdomsmottagning och varierar därför mellan de olika skolorna. I en av skolorna görs besöket i årskurs 6, i två av skolorna görs besöket i årskurs 8 och i tre av skolorna gör man besöket i årskurs 9. Vid alla intervjuer framkommer det att skolpersonalen upplever att eleverna är nöjda med besöken på ungdomsmottagningen. Rosita, NO-lärare på Östra skolan, säger:

»Våra elever var ju där och jag upplever att de är sakliga på Ungdomsmottagningen. Det är så givande att de får gå dit och prata med någon annan. Vi följer med våra elever dit, men sedan går vi därifrån så att eleverna får vara kvar ensamma. Det är ju jättebra för då vågar de säga ännu mer än vad de skulle ha gjort annars.»

¹ RFSU och RFSL bedriver en omfattande skolinformationsverksamhet där utbildade informatörer ger sexualupplysning till eleverna.

Även om alla intervjupersoner upplever att eleverna är nöjda framkommer det att lärarna vill veta mer om vad besöken innehåller och hur de går till. Därför är lärarna på fyra av skolorna kritiska och tycker att samarbetet fungerar dåligt. Gun, No-lärare på Skärgårdsskolan, säger:

»Ungdomsmottagningen, ja, de tar ju in eleverna dit men de kommer inte ut till skolan. (...) Jag ser det inte som ett samarbete eftersom jag inte vet överhuvudtaget vad det handlar om eller vad de tar upp.«

Lärarna önskar mer information och mer kontakt med ungdomsmottagningens personal. Elevvårdspersonalen (skolsköterska, skolkurator och skolpsykolog) säger däremot i intervjuerna att de är nöjda med samarbetet med ungdomsmottagningarna. De uppger också att de regelbundet har kontakt med ungdomsmottagningens personal både när det gäller att boka in tider för studiebesöken och i enskilda elevärenden.

På tre av skolorna går eleverna till ungdomsmottagningen i halvklass, där pojkar och flickor är i blandade grupper. Två av skolorna uppger att de går till ungdomsmottagningen i halvklass men att pojkar och flickor går var för sig. I en skola går eleverna till ungdomsmottagningen i helklass. Antalet besök varierar, de flesta gör ett besök men på Södra skolan gör eleverna fyra besök.

Tjej- och killgrupper

Att arbeta med tjej- och killgrupper varierar mellan och inom skolorna. På tre av skolorna, Nordväst-, Södra- och Skärgårdsskolan arbetar man inte med tjej- och killgrupper. På de skolor där det framkommer att man arbetar med tjej- och killgrupper anger man olika skäl till detta. På Östra skolan upplever personalen att eleverna pratar bättre i könsuppdelade grupper och därför använder man det som en metod. På Nordskolan ser man också att eleverna har behov av att få diskutera i könsuppdelade grupper och därför erbjuds detta i elevens val.²

Elevmedverkan

De intervjuade säger att eleverna inte aktivt deltar i planeringen av sex- och samlevnadsundervisningen. Däremot anger alla lärare att man lyssnar på vad eleverna har för önskemål. Ett exempel på det är Nordvästskolan där Camilla, NO-lärare, säger:

»Eleverna är inte med när vi i personalen planerar. Men när vi börjar med

² Elevens val är ett obligatoriskt tillvalsämne på grundskolan, där varje skola utformar olika tillvalsämnen som eleverna själva får välja.

värderingsfrågor eller andra sorts frågor så nappar vi på vad de är intresserade av, vad det är för kunskaper de saknar, och på så sätt är de involverade. «

Detta arbetssätt är den form av elevmedverkan som är vanligast förekommande på skolorna i studien. Ett undantag från detta är Nordskolan där det arbetslag som arbetar med projektet »Sex och samhälle« är mycket noga med att alla elever i projektet också ska delta i planeringen. Projektet »Sex och samhälle« är ämnesövergripande och involverar alla lärare i ett arbetslag och en utvald skolklass. Eleverna som deltar i projektet ägnar fyra lektionstimmar i veckan åt att arbeta med sexualitet och samlevnad. Nordskolan har dessutom varje år en »Kärleksvecka« för hela skolan, där elevrådet är ansvarigt för både innehåll och uppläggning.

Faktakunskap, reflektion och samtal

Flera av lärarna säger att utgångspunkten i deras pedagogiska arbete bygger på kunskapen om att kropp och själ är en helhet. Eva, NO-lärare på Friskolan, säger:

»Jag är naturvetenskapsmänniska, så jag måste arbeta med det som utgångspunkt och det gör jag gärna. Men vi människor är inte bara fysiska kroppar, utan helheten kropp och själ är ändå det som avgör. Därför vill jag jobba med helheten.«

Hon anser att det behövs en kombination av faktakunskap och reflektion i sex- och samlevnadsundervisningen. Eva får medhåll av flera intervjupersoner som säger att med faktakunskap menar de en NO-undervisning som innehåller kunskap om anatomi, preventivmedel, sexuellt överförda infektioner och graviditet. Med reflektion menar de att eleverna via värderingsövningar, gruppsamtal eller drama tar ställning i olika frågor. Många intervjupersoner definierar en kombination av dessa som den traditionella sex- och samlevnadsundervisningen.

De lärare som anser att tyngdpunkten i undervisningen måste vara faktakunskaper tycker också att läxförhör och prov är en viktig del av pedagogiken. Dessa lärare har oftast inga svårigheter att beskriva innehållet i sin undervisning, då innehållet följer skolböckerna och är relativt lika från år till år. De lärare som anser att tyngdpunkten måste vara av reflekterande karaktär tycker inte att läxförhör och prov är en viktig del av pedagogiken. Dessa lärare visade sig ha svårare att beskriva uppläggning och innehåll i undervisningen eftersom den varierar mycket år från år och blir beroende av vad eleverna vill ta upp.

En annan utgångspunkt i den pedagogiska uppläggningsen är att regelbundet fånga upp elevernas ständigt pågående samtal om sexualitet. Under intervjuerna framkommer att sexualiteten är ett samtalsämne som hela tiden tas upp i samtal både mellan elever och mellan elever och lärare. Eva, NO-lärare på Friskolan, säger:

»Nu är det faktiskt så att den här sexualiteten, de håller på med det hela dagarna här... Det pågår hela tiden i korridorerna... Det är en del av tillvaron här.«

Hon får medhåll av Anja, SO-lärare, som fyller i:

»I mitt fall är det ju de där spontana gångerna när de själva vill veta så hittar de själva på frågorna. Det kan ju vara allt möjligt som rör sexualiteten, alla möjliga slags frågor.«

I flera andra intervjuer framkommer liknande beskrivningar och personalen menar att det är pedagogens uppgift att hantera och svara på dessa frågor när de kommer upp.

Utgångspunkter i undervisningen

Mer än hälften av lärarna uttrycker att den pedagogiska uppläggningsen bör utgå från vad varje enskild lärare vill ta upp. Gunnar, NO-lärare på Södra skolan, säger:

»Vi (han och övriga kollegor) pratar om vad vi tar upp en hel del, men sedan gör vi som vi själva vill. Jag tror att, framförallt när det gäller sex och samlivnad, om man pratar om sånt här så har ju en del svårare och lättare att prata om det, och därför måste man, tror jag, göra på ett sätt som passar en själv personligen. Det är en personlig grej.«

Gunnar, liksom fler intervjupersoner, tycker att hur man lägger upp sin undervisning är upp till var och en som undervisar. Därför måste undervisningens uppläggning präglas av stor pedagogisk frihet. Rakel, fritidsledare på Östra skolan, tycker att det är viktigt att undervisningen kan anpassas efter elever med särskilda behov, då hon arbetar med just den speciella gruppen elever.

I motsats till de lärare som önskar att fritt få välja vad de ska ta upp i undervisningen och när detta ska ske, står flera av representanterna för elevvården. Elevvårdspersonalen anser att det vore bra med ett grundinnehåll som alla

elever får ta del av i sex- och samlevnadsundervisningen. Iris, skolsköterska på Friskolan, säger:

»Det är just det vi vill komma fram till. Vi vill ha ett grundläggande paket som vi kan se att vi har gett till eleverna som går på den här skolan. Då vet vi vilka kunskaper de fått, och så här ser det ut. Då kan vi inför föräldrar och andra presentera att det här är vår undervisning. Vi vill liksom ha ett paket som vi kan leverera som är någorlunda heltäckande.«

Elevvårdspersonalen talar ofta om att de önskar att få till stånd en gemensam pedagogisk plan för hur respektive skola ska arbeta med sex- och samlevnadsundervisningen. Vad elevvårdspersonalen anser att skolan ska erbjuda i ett grundläggande paket eller i en pedagogisk plan framkommer dock inte under intervjuerna.

Gemensam planering

Några av lärarna menar att gemensam planering och uppföljning borde vara en förutsättning för det pedagogiska arbetet, men att så ännu inte är fallet. Flera lärare önskar dessutom att arbetet ska vara ämnesövergripande och avspegla sig i hela skolans arbete. För att kunna genomföra detta menar intervjupersonerna att det krävs ett ständigt pågående samtal mellan lärarna i arbetslagen och övrig personal på skolan.

Elevvården

En del lärare anser att det pedagogiska arbetet påverkas av att elevvården inte arbetar med sex- och samlevnadsundervisningen. Dessa lärare tycker att elevvården borde ta på sig ett större ansvar för undervisningen när det gäller preventivmedel och könssjukdomar. Elevvården å sin sida tycker ibland att deras kunskaper inte utnyttjas i undervisningen. Lotta, skolsköterska på Innerstads-skolan, uttrycker detta så här:

»Vi kan ju mycket, och har mycket kunskap, men vi används inte.«

Hennes åsikt delas av skolkuratorn på samma skola. På de skolor där lärarna arbetar i arbetslag där elevvården inte ingår, uppger elevvården att man inte alls är delaktig i hur sex- och samlevnadsundervisningen planeras pedagogiskt. På en del skolor tar dock elevvården egna initiativ och startar exempelvis tjej- och

killgrupper på mellanstadiet trots att skolans sex- och samlevnadsundervisning ligger i årskurs 8. Sara, skolsköterska på Nordskolan, berättar:

»De får inte så mycket... de säger att de inte får så mycket undervisning i skolan och då kommer de ner och frågar mig om mens och de frågar om de kan få en kondom, sådana där småfrågor. Då tänkte jag: Nej, jag samlar dem istället och så gjorde jag upp med deras lärare att jag ska jobba med de här ämnena hos mig. Då behöver vi inte det där springet, att de kommer ner och frågar hela tiden. Så det var så det började.«

Detta var utgångspunkten till att hon valde att starta sitt arbete med tjej- och killgrupper.

Biologi eller ämnesövergripande kunskapsområde

De intervjuade anknyter ofta till läroplanen när de vill beskriva hur de arbetar pedagogiskt. De refererar då till de kunskapsmål som eleverna ska ha uppnått i årskurs 9 i ämnet biologi. På de skolor där undervisningen innehåller kunskap om anatomi, graviditet, preventivmetoder och sexuellt överförda infektioner samt att man bjuder in RFSU och RFSL, alternativt håller i dessa diskussioner själv, tycker skolpersonalen att kursplanens mål för biologiundervisningen är uppfylld.

Ingen av de intervjuade pratar om sex och samlevnad som ett ämnesövergripande kunskapsområde eller att det står omnämnt i kursplanerna för de samhällsorienterande ämnena. Däremot menar många av intervjupersonerna att det är i biologiundervisningen som kunskapsområdet sex och samlevnad hör hemma. Det framkommer dock att några lärare och vissa arbetslag planerar sex- och samlevnadsundervisningen utifrån ett ämnesövergripande perspektiv men utan att göra kopplingen till att detta står i läroplanen.

Olika pedagogik för olika mognadsnivå

Alla intervjuade tar upp hur svårt det är att hitta en pedagogisk nivå som stämmer överens med elevernas mognadsnivå. Vad de intervjuade menar när de pratar om mognadsnivåer är inte helt tydligt. En del stannar vid att reflektera över hur svårt det är, andra har konkreta strategier för hur man löser detta i den pedagogiska vardagen. Exempel på det är Friskolan där skolsköterskan säger att pedagogiken styrs av klassens mognad. Att avgöra elevernas mognadsnivå är

inte enkelt men måste grunda sig på att man känner sina elever. Några av intervjupersonerna menar att detta är anledningen till att sex- och samlevnadsundervisningen ligger på vårterminen då läraren har hunnit lära känna sina elever. En av lärarna på Skärgårdsskolan har en pedagogisk uppläggning som bygger på att hon regelbundet har sex- och samlevnadsundervisning under årskurserna 6 till 9. Det ger henne möjlighet att anpassa undervisningen efter hur eleverna utvecklas. I projektet »Sex och samhälle« på Nordskolan är man mest tydlig med att anpassa undervisningen till respektive elevs förutsättningar och behov.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis visar det sig att undervisningstiden och pedagogiken varierar mycket både mellan och inom skolorna. Det visar sig också att alla skolor har någon extern samarbetspartner och det vanligaste är att man samarbetar med ungdomsmottagningen. Endast i en skola låter man eleverna vara med och aktivt delta i planeringen av sex- och samlevnadsundervisningen.

Det enda gemensamma mellan och inom skolorna är att alla elever får sex- och samlevnadsundervisning i någon form. De flesta lärare utgår ifrån en fakta-baserad undervisning, som de kallar en traditionell sex- och samlevnadsundervisning, men med tillägg av reflekterande inslag.

Mer än hälften av lärarna tycker att det pedagogiska arbetet måste utgå från vad man själv vill ta upp i sex- och samlevnadsundervisningen. Elevvården, å andra sidan, önskar mer av gemensamma utgångspunkter som ska formuleras i en gemensam arbetsplan. Det framkommer också att flera av de intervjuade vill att sex- och samlevnadsundervisningen ska vara ämnesövergripande. Slutligen har det visat sig att de flesta strävar efter att uppfylla kunskapsmålen i kursplanen för biologi och att man också är mån om att hitta en undervisningsform som stämmer överens med elevernas mognadsnivå.

6. Innehållet i sex- och samlevnadsundervisningen

Kapitlet behandlar innehållet i sex- och samlevnadsundervisningen på de sju skolor som ingår i studien. Här redovisas intervjupersonernas syn på vad som är gemensamt och vad som skiljer sig åt, vilka utgångspunkter och perspektiv som gäller samt hur innehållet stämmer överens med skolans styrdokument.

Sex- och samlevnadsundervisningens innehåll

Under intervjuerna refererar nästan alla lärare på alla skolor till något som de själva kallar en traditionell sex- och samlevnadsundervisning. Skolsköterskan på Nordskolan berättar att den traditionella undervisningen i sex och samlevnad innehåller anatomi, fysiologi, homosexualitet, preventivmedel, diskussioner om människokroppen och att man ser på en film om kroppen.

Lärarna på Nordskolan refererar till samma sak. Sofia som är NO-lärare och delansvarig för projektet »Sex och Samhälle« säger att de elever som inte är med i projektet får »vanlig« sex- och samlevnadsundervisning. Hon menar då att alla övriga elever på skolan endast får den traditionella sex- och samlevnadsundervisningen inom ämnet biologi. På Nordvästskolan säger personalen att sex- och samlevnadsundervisningen innehåller diskussioner om människokroppen, kunskap om könssjukdomar, anatomi och värderingsövningar.

Denna så kallade traditionella sex- och samlevnadsundervisning är också den man utgår ifrån när man planerar sitt innehåll. De lärare, skolsköterskor eller kuratorer som säger att de har ett innehåll utöver det traditionella talar om detta som om de arbetar *mer* med sex- och samlevnadsfrågor än vad som är nödvändigt. Lennart som är språklärare i Nordskolans projekt »Sex och samhälle« säger att deras elever har fått mer samtal och nästan ingen traditionell sex- och samlevnadsundervisning alls. På Friskolan berättar Eva, NO-lärare, att för henne räcker inte det naturvetenskapliga perspektivet till. Därför väljer hon att arbeta med Lafas kurs »Fakta och Perspektiv« som förebild. Hon menar att det är viktigt att få med både fakta och reflektion i undervisningen.

Homosexualitet

Alla intervjupersoner tar upp homosexualitet, men på olika sätt. De vanligaste sätten är att visa film, värderingsövningar, samtal och diskussioner. Vissa tar inte själva upp frågan utan bjuder in RFSL. På fyra av skolorna uttrycker åtta lärare att de tycker att det är svårt att tala om homosexualitet. En del av de lärare som känner sig osäkra när det gäller att ta upp homosexualitet menar att osäkerheten beror på att de har svårt att leda diskussioner. Rania, NO-lärare på Innerstads-skolan, säger:

»När det gäller homosexualitet... Jag försökte att prata om det med mina elever, men det var ganska svårt, för vi hade ett homosexuellt par i klassen. Jag blev rädd för att trampa dem lite på tårna... (...) Det var heller ingen av eleverna som ställde frågor om homosexualitet, och jag vet inte om det kunde bero på att de tycker att det är så otroligt naturligt eller om de också var tveksamma till att ställa frågor då det fanns två tjejer i klassen som var ett par och som var öppet homosexuella. Jag hade tyvärr inte möjlighet att vara med när de hade besök av RFSL, så jag vet inte om det kom upp någonting då... Men det är, om man ska prata svårigheter, så tycker jag att det kan vara svårt.«

Rania beskriver att hon känner sig osäker och inte vet på vilken nivå eleverna är. I kontrast till detta tycker Gunnar, som är NO-lärare på Södra skolan, att det är roligt att samtala med eleverna om homosexualitet eftersom de blir så engagerade.

»Jag. Alltså, jag tycker det är roligt, just det här med att diskutera saker och ting och homosexualitet, det blir alltid massor av åsikter. Både för och emot. Och det är roligt.«

Även om eleverna inte frågar om homosexualitet så tar Gunnar upp det eftersom han tycker att frågor kring homosexualitet ger spännande diskussioner.

Pornografi

På sex av de sju skolorna talar man om pornografi men på Södra skolan har man valt att inte ta upp det alls. Av de sex skolor som på något sätt berör ämnet skiljer det sig mycket inom skolorna eftersom inte alla lärare på respektive skola tar upp det. Vissa lärare tar endast upp pornografi om eleverna så önskar. De flesta tar upp en diskussion om pornografi utifrån vad eleverna själva ser av pornografi till exempel via tv, film och internet. Det är också vanligt att man använder sig av

värderingsövningar för att ta upp ämnet. Två lärare på olika skolor visar scener ur porrfilm alternativt klipp ur porrtidningar.

Onani

Under intervjuerna framkom att på fyra av de sju skolorna tar alla lärare upp onani. På Skärgårdsskolan tar bara vissa lärare upp ämnet. På Nordvästskolan tar man bara upp det om eleverna frågar efter det. Hur man tar upp onani ser olika ut. Fredrik, NO-lärare på Innerstadsskolan, säger:

»Ja, just... onani, det känns som om killarna är mer bekanta med onani. Det är någonting som de kan, liksom...« Det gör jag...» Medan flickorna, där är det mer... jag vet inte om det är laddat, de är mer främmande och... nej... jag vet inte.«

Fredrik har alltså försökt att prata med sina elever och upplever att det är svårare att prata med tjejerna än med killarna. Under diskussionen får han medhåll av Bodil, kurator på samma skola, som har gjort liknade erfarenheter. Jon, en annan NO-lärare på samma skola, har andra erfarenheter. Han låter sina elever besvara en enkät där han ställer frågor om elevernas sexualliv. Under intervjun berättar han följande:

»Vi gör en enkät för de två klasserna som jag jobbar med parallellt, och där brukar jag ha med olika frågor om onani. Alla svarar anonymt, det enda man ser är om det är en kille eller en tjej som har svarat. Sedan sammanställer vi det. Och då är ju den här frågan: »Hur ofta onanerar du?« och det finns massor med alternativ. Tidigare, har det varit väldigt tydligt att det är killarna som onanerar och att tjejerna inte gör det. Men i år tycker jag att det var mycket jämnare. Jag vet inte... det kanske är en tendens.«

Jon beskriver här att han tycker sig märka en förändring och att flickor idag uppger att de onanerar mer än tidigare. Av enkäten framgår det dock inte om tjejerna onanerar oftare idag eller om det har blivit mer tillåtet att vara öppen om sina onanierfarenheter som tjej. Emma, som är NO-lärare på Östra skolan, brukar uppmana sina elever att pröva onani hemma. Hon tycker att det är ett utmärkt sätt för eleverna att lära känna sig själva och sin sexualitet.

Relationer, vänskap, självkänsla

Alla intervjupersoner anser sig arbeta med frågor som rör relationer, vänskap och självkänsla. Intervjupersonerna beskriver detta arbete som en konsekvens av alla diskussioner som förs med eleverna. Ett gemensamt drag bland alla lärare på skolorna är att de använder sig av diskussioner på olika sätt. Man diskuterar i helklass, halvklass, tjej- och killgrupper. Flera av lärarna arbetar dessutom med värderingsövningar för att komma åt dessa frågor. Många lärare använder sig också av film, tidningar eller internet som ingång till diskussionerna. Bland elevvårdspersonalen är arbetet med gruppdiskussioner och värderingsövningar inte lika vanligt eftersom de oftast har individuella möten med eleverna.

Mångkulturella aspekter

De flesta intervjupersoner säger att sex- och samlevnadsundervisningen inte påverkas av elevernas etniska bakgrund. Fredrik, som är NO-lärare på Innerstadsskolan, berättar att han inte har någon speciell erfarenhet av att han förhåller sig på ett visst sätt när eleverna har invandrarbakgrund. Han menar att familjer med svensk bakgrund också är så oerhört olika. I en del hem pratar man öppet om sex- och samlevnadsfrågor och i andra inte alls. På Östra skolan säger Solveig, skolsköterska:

»Ofta har ju de inte samma baskunskaper som våra svenska barn har, för man talar ju inte om det hemma alls på samma sätt som vi kanske gör. Det är ofta väldigt, väldigt, stor skillnad vad de har med sig i bagaget.«

För henne har det varit viktigt att hitta bra metoder för hur man kan arbeta med ungdomar som kommer från olika kulturer. På Nordvästskolan finns det lärare som menar att de har svårare att tala om homosexualitet med killar med invandrarbakgrund. Man tycker sig märka att de är mer homofoba. Vera, som är en av NO-lärarna på Nordvästskolan, tycker att det kan vara jobbigt att hantera kvinnosynen hos killar med invandrarbakgrund. Hon säger:

»Just när vi diskuterade sånt här, att en tjej inte får ha umgänge, sällskap eller kanske inte ens gå ut med andra än en manlig släkting, medan en kille får åka runt hur som helst. Då var det liksom helt okej för killen att ha allt det här umgänget och alla erfarenheter och allting, men han (syftar på eleven) kunde absolut inte tänka sig, oavsett hur man diskuterade, att bli tillsammans med en av de tjejerna sedan som han hade haft umgänge med. Utan då skulle

han minsann ha en oskuld som inte visste någonting och fanns det ingen sådan i Sverige så skulle han minsann åka hem till sitt hemland och hämta en. Punkt! Och det var liksom slut och färdigdiskuterat. Och jag vet inte hur jag ska bemöta en sådan sak.«

Vera menar att svårigheten är att lyssna på deras åsikter och att inte bli upprörd och gå in i konflikt.

I kontrast till detta står Friskolan där personalen säger att just det faktum att eleverna har invandrarbakgrund påverkar undervisningen till det positiva. Anja, som är so-lärare på Friskolan, påtalar att dubbla identiteter hjälper eleverna att stärka sin självkänsla. Anja berättar att Friskolan använder elevernas mångkulturella bakgrund som en uttalad tillgång i undervisningen.

»Det hjälper ju också att se sig själv ur ett annat perspektiv. Man kommer bort från det här jag-jag-jag och man kan liksom spegla sig själv mot andra människor. Det är ju det som identitetsbyggandet handlar om. Man kan inte hitta sig själv om man inte ser någon annan och jag tror att just det här att vi har mångkulturell bakgrund hjälper dem ganska mycket. Våra elever har ju dessutom inte bara två, utan ibland tre eller fyra kulturer i sina familjer.«

Hon menar att de elever som tillhör två eller flera kulturer och kan reflektera över detta stärker sin självkänsla.

Lyssna på eleverna

Det finns variationer i fråga om vilka perspektiv och utgångspunkter de intervjuade har när det gäller vad man väljer att ta upp i sex- och samlevnadsundervisningen. De flesta av lärarna uttrycker att de drivs av en vilja att möta eleverna med ett innehåll som överensstämmer med det som eleverna efterfrågar. På Nordvästskolan lyssnar man på eleverna och tar del av deras attityder i olika frågor. Detta blir sedan underlag för vad lärarna tar upp i sex- och samlevnadsundervisningen. Ett exempel på detta var när lärarna under en period fick höra av sina elever att det var helt ute att använda kondom. Utifrån detta tog Vera, en av lärarna, upp frågan om kondomanvändning extra mycket i undervisningen. Hon började med att visa bilder på könsorgan med olika könssjukdomar och därefter diskutera kondomanvändning.

»Anledningen till att vi plockade fram de här bilderna var att min grupp kom fram till mig och sa: ›Hörrudu Vera! Fattar du inte att du är gammaldags, det

är omodernt med kondom, det är ute. «Då tänkte jag... Okej, är kondom ute då ska ni få lära er ... Då rotade jag fram de obehagligaste bilderna som jag kunde hitta. Och sedan dess så skriver de, även om jag suddar bort det, så skriver de »Använd kondom!« på svarta tavlan, och det har stått där nu i flera månader. Och så ritar de kondomer och grejer. Budskapet har på något sätt gått fram.»

De flesta intervjuade säger att de har elevernas frågeställningar som utgångspunkt och att undervisningens innehåll planeras så att eleverna får svar på sina frågor och föreställningar. Frågorna kan handla om allt möjligt som anknyter till sexualitet. Här är några exempel: Hur gör man slut på ett bra sätt? Vad händer om jag har klamydia? Är det olagligt att titta på porr? I de flesta fall leder dessa frågeställningar till att elever och lärare möts och att undervisningen får ett brett innehåll. Camilla, NO-lärare på Nordvästskolan, säger att det kan bli ett problem om eleverna vill veta mer om udda eller spektakulära frågor som till exempel nekrofil och djursex. Hon säger att det är viktigt att bemöta och begränsa dessa kanske mer spektakulära frågeställningar, annars kan det hända att elevernas frågor får styra undervisningen i för stor utsträckning.

Lärarnas utgångspunkter

Även om lärarna lyssnar på vad eleverna vill ta upp blir det tydligt att de också själva har en egen idé om hur innehållet ska se ut. Det man dock inte kompromissar bort i undervisningen är det som står om sex och samlevnad i kursplanen för biologi. På Östra skolan poängterar man hur viktigt det är att hela tiden ligga steget före eleverna. Att det är viktigt att starta sex- och samlevnadsundervisningen så tidigt som möjligt, det vill säga långt innan eleverna har debuterat sexuellt med en partner. Man vill förbereda eleverna så att de kan hantera olika situationer som de kan hamna i längre fram i livet, till exempel att kunna säga ja eller nej till sex.

Biologi

I intervjuerna visar det sig att det är i kursplanen för biologiundervisning som lärarna tycker sig hitta stöd för vad sex- och samlevnadsundervisningen ska innehålla. Man formar sin undervisning så att eleverna ska uppnå de kunskapsmål som kursplanen i biologi anger. Detta tycker man ger frihet men också ansvar att själva forma innehållet i undervisningen. Eftersom det saknas vägledning om hur

man ska uppnå kunskapsmålen blir sex- och samlevnadsundervisningens innehåll, enligt en del intervjupersoner, styrd av det som biologiböckerna tar upp. Jon på Innerstadskolan säger:

»Jag håller mig till biologibokens upplägg... (...) Jag tar upp anatomi, graviditet, onani, menstruation, könssjukdomar och preventivmedel.«

Han menar att han genom biologiboken får stöd för hur han ska lägga upp innehållet i undervisningen.

Sammanfattning

Det visar sig att det finns en gemensam syn på vad som är innehållet i en så kallad traditionell sex- och samlevnadsundervisning. Det framkommer också att de flesta styr sitt innehåll efter kursplanen i biologi. De frågor som utöver detta oftast tas upp i undervisningen är onani, pornografi, relationer, vänskap och självkänsla. Det visar sig också att lärarna i stor utsträckning drivs av en vilja att undervisningens innehåll ska möta elevernas behov och att det är viktigt att eleverna får svar på sina frågor. Samtidigt har de en egen agenda för vad de vill ta upp i undervisningen. Det blir också tydligt att innehållet huvudsakligen är utformat så att eleverna ska uppnå kunskapsmålen i biologi.

7. Målsättningen med sex- och samlevnadsundervisningen

Kapitlet behandlar vilken målsättning skolorna har med sex- och samlevnadsundervisningen. Här redovisas vad som är gemensamt och vad som skiljer sig åt, vilka utgångspunkter och perspektiv som gäller samt hur dessa mål stämmer överens med de dokument som styr arbetet i skolan.

Skolorna saknar formulerade mål

De flesta intervjuade är missnöjda med vad de anser vara otydliga mål för undervisningen. Några lärare, men framförallt elevvårdspersonalen, skulle vilja ha en mer uttalad målsättning. Iris, som är skolsköterska på Friskolan, säger att hon anser att rektor har det yttersta ansvaret för att det finns en plan på skolan men att skolledningen hittills inte har tagit fram någon sådan. Personalen på Friskolan vill ha en plan som är någorlunda heltäckande så att alla elever i alla klasser ska få hög kvalitet på sex- och samlevnadsundervisningen. Sofia, som är NO-lärare och medlem av Nordskolans ledningsgrupp, påpekar att det inte finns någon nedskriven målsättning för Nordskolans sex- och samlevnadsundervisning.

»Man tycker att det är bra att man har det (syftar på sex- och samlevnadsundervisning), men vi har inte diskuterat det speciellt mycket i ledningsgruppen, men man tycker att det är bra att man samarbetar, för det är ju skolans mål, men det är inte så att man lämnar något större utrymme eller uppmärksamhet åt det på något speciellt sätt.«

Eftersom hon sitter med i ledningsgruppen vet hon att sex- och samlevnadsfrågorna inte diskuteras där. Hon säger att alla som arbetar på skolan vet att sex och samlevnad ingår i skolans uppdrag, men man lämnar inte mycket utrymme åt det på ledningsnivå.

Till skillnad från detta är Gunnar, NO-lärare på Södra skolan, av en annan uppfattning. Han tycker att det är skönt att skolledningen inte har en uttalad målsättning för sex- och samlevnadsundervisningen. Han tycker om friheten i att själv få lägga upp ämnet och menar att det räcker att varje lärare som arbetar med sex och samlevnad har en egen målsättning.

Personliga mål

Alla intervjuade har personliga mål som driver dem i arbetet med sex- och samlevnadsundervisningen. Under intervjuerna kan vi urskilja tre inriktningar. Den första är en önskan att eleverna ska kunna göra egna medvetna val. Lennart, NO-lärare på Nordskolan, säger:

»Att ge dem information och möjlighet att liksom spegla sig själva genom olika former av diskussioner på olika sätt för att de sedan ska vara så förberedda som möjligt i sina val. I den här åldern gör man så många fler tusen val per dag än vad jag gör i min ålder. Och det är viktigt att de får chansen att välja rätt för att inte skada sig själva.«

Lennart menar att det är viktigt för honom att förbereda eleverna väl för alla de val som de ska göra, då han upplever att ungdomar i den här åldern gör så många fler val per dag än vad vuxna gör. I samma anda uttrycker sig Clara som är NO-lärare på Skärgårdsskolan. Under intervjun säger hon att hon vill ge eleverna redskap så att de kan fatta egna beslut.

Den andra inriktningen är en önskan om att eleverna ska lära sig att respektera varandras olika åsikter och värderingar. Vera, NO-lärare, på Nordvästskolan säger:

»Jag har det som fokusering, som mål, att man skall respektera varandras åsikter och försöka respektera sig själv i första hand. Inte tolerera bara för att tolerera, utan att ha den här respekten: Du tycker inte som jag, men det är värt att lyssna. Och samma sak för mig, det skall vara värt för dem att lyssna på vad jag säger, fast jag är vuxen och skiljer mig enormt från dem.«

Vera menar att det viktigaste med undervisningen är att eleverna ska respektera sig själva och varandra, men även att de respekterar henne som vuxen och lärare.

Den tredje inriktningen är en önskan om att eleverna ska ha tillräckliga sex- och samlevnads-kunskaper. Camilla, NO-lärare på Nordvästskolan, tydliggör det när hon säger att skolan ger undervisning och upplysning. Det är inte så att föräldrar pratar med sina barn om sex och samlevnad, men det kan vara lätt att tro det. Hon säger följande:

»Man tror att de kan så mycket för vi lever i ett modernt samhälle, men det kan de inte. Sedan tror vi att föräldrarna kan lika mycket, men de kan ännu mindre. Så om inte någon upplyser oss (syftar på sig själv som förälder) då

går ungdomarna och har idéer och kanske falska fakta om det som de tror är sant. Och jag börjar nästan luta åt att föräldrarna också ska ha sex- och samlevnadsundervisning från skolan eller från kommunen.«

Camilla menar att skolan har en viktig folkbildande roll att fylla både för elever och föräldrar.

Sammanfattning

Alla sju skolor i studien saknar en nedskreven målsättning med sex- och samlevnadsundervisningen. Istället blir det tydligt att alla intervjuade har egna personliga mål som de vill uppnå med sex- och samlevnadsundervisningen. Flera av lärarnas personliga mål överensstämmer med vad som anges i läroplanen när det gäller sex- och samlevnadsundervisningen. Lärarna har tre tydliga inriktningar 1) elevernas medvetna val, 2) respekten för varandras åsikter och värderingar, och slutligen 3) att eleverna får tillräckliga sex- och samlevnadsfärdigheter. När det gäller gemensamma och särskiljande drag i sex- och samlevnadsundervisningens innehåll är det tydligt att variationen är stor både inom och mellan skolor.

8. Behov av stöd för sex- och samlevnadsundervisningen

Kapitlet behandlar vilket behov av stöd som behövs för att genomföra sex- och samlevnadsundervisningen på de sju skolor som ingår i studien. Här redovisas vad som är gemensamt och vad som skiljer sig åt, vilka utgångspunkter och perspektiv som gäller samt hur behovet av stöd relaterar till skolans styrdokument.

Rektors stöd

Alla intervjuade, utom personalen på Friskolan och en lärare på Skärgårdsskolan, säger att de önskar mer stöd från skolledningen. Flera av lärarna beskriver att rektors intresse och engagemang är viktigt som stöd för sex- och samlevnadsundervisningen. Samtidigt säger de flesta av intervjupersonerna att de saknar detta stöd. Vera, NO-lärare på Nordvästskolan, påpekar att rektor inte vet någonting om innehållet i sex- och samlevnadsundervisningen:

»Innehållet vet de (syftar på skolledningen) inget om. De vet bara att det kommer i åttan för då har vi sex och samlevnad, men skolledningen vet inte vad vi gör, vad vi tar upp, vilka diskussioner vi har, hur mycket tid vi lägger på det eller någonting.«

Fredrik, NO-lärare på Innerstadsskolan, menar att skolledningen är mycket viktig och måste frigöra resurser för att ämnet ska utvecklas. Han önskar att det skulle ges mer utrymme för att gå kurser och utbildningar.

Eva, skolsköterska på Friskolan, anser att hon och hennes kollegor känner stöd från skolledningen när det gäller att skapa en plan för sex- och samlevnadsundervisningen. Tora, NO-lärare på Skärgårdsskolan, har en annan uppfattning. Hon tycker att hon inte behöver så mycket stöd från skolledningen. Hon trivs med att driva det själv och tycker det är bra att få arbeta självständigt.

Kollegialt stöd och samarbete

Näst efter rektors stöd önskar man mer av samarbete och stöd av sina kollegor på respektive skola. Av de NO-lärare som intervjuades önskade sig ett flertal ett

närmare samarbete med so-lärarna. Ett förslag som kom upp under diskussionerna var att man ibland borde vara två i undervisningen. Flera av intervju-personerna tror att det skulle leda till att sex- och samlevnadsundervisningen skulle utvecklas mer och att man skulle få möjlighet att reflektera och utbyta erfarenheter. Sofia som är NO-lärare på Nordskolan berättar att eleverna får mycket långa pass men att lärarna aldrig har tid att diskutera de resultat som undervisningen ger. Fredrik som är NO-lärare på Innerstadsskolan är inne på samma linje men kommer med ett annat förslag. Han skulle vilja att en av de pedagogiska eftermiddagarna som de har på sin skola skulle ägnas åt sex och samlevnad. Han tror att det skulle leda till att fler skulle vilja arbeta med sex- och samlevnadsfrågor.

Under intervjuerna uttryckte några av de manliga lärarna en önskan om att ha en kvinnlig kollega att samarbeta med. Gunnar som är NO-lärare på Södra skolan sa att han ville ha en kvinnlig lärare på skolan som han kunde arbeta ihop med eftersom han anser att det är en tillgång om det är både män och kvinnor som undervisar i sex och samlevnad. Han trodde också att bara det faktum att ha en kollega skulle öka möjligheten att få stöd från skolledningen.

Utbildningar och material

Det tredje området handlar om utbildning och behov av material. I stort sett säger alla att de har behov av vidareutbildning men har svårt att ange vilken typ av utbildning man behöver. I några fall har man kunnat konkretisera sina behov och Clara, som är NO-lärare på Skärgårdsskolan, säger:

»Det skulle vara jätteintressant att kunna lära sig fler sådana här diskussionsfrågor, så att man kan driva det. Anatomi är ju anatomi, den går ju inte att ändra på men just diskussionsfrågorna runt samlevnad.«

Hon känner att hon behöver bli en bättre diskussionsledare. Vera, NO-lärare på Nordvästskolan, har ett liknande behov. Hon vill ha hjälp och stöd för att på ett bättre sätt hantera diskussioner med ungdomar från olika kulturer. Emma, som är NO-lärare på Östra skolan beskriver att hon vill ha hjälp med att bli uppdaterad på hiv, könssjukdomar och nya preventivmedel.

Alla intervjuade utom en tycker att det är viktigt att få gå vidareutbildningar inom sex- och samlevnadsområdet. Flera nämner att de vill gå Lafas kurser och/eller har önskemål om att beställa Lafas metodhandbok Röda Tråden.

Flera av personalen på Innerstadsskolan talar om hur viktigt det är att skolledningen förstår att personalen måste få utbildning i sex- och samlevnadsfrågor. Bodil som är skolkurator påpekar att det bästa vore om ett helt arbetslag kunde gå Lafas kurs tillsammans. För henne är det också väsentligt att kurserna är gratis. Även om de flesta av intervjupersonerna önskar att få gå på utbildningar finns det också en lärare som inte tycker att han har så stort behov av vidareutbildning och att han inte prioriterar det på grund av tidsbrist.

Ekonomi och tid för vidareutbildning

Det fjärde och sista området handlar om ekonomi. Alla intervjuade återkommer till det faktum att det oftast går bra att få gå en utbildning ifrån skolledningens sida, men att det är upp till varje enskild individ att lösa det inom ramen för arbetslagets budget. Detta gör att elevvårdspersonal oftare än lärare kan gå utbildningar eftersom man inte tar in en vikarie när elevvårdspersonalen är borta. Det är alltså inte kostnaden för utbildningen som är avgörande utan snarare om skolan kan lösa vikariekostnaderna.

Eva, som är NO-lärare på Friskolan, berättar att personalen får gå på utbildning om de vill, under förutsättning att utbildningen inte kostar så mycket. Vikariekostnaderna är dock ett bekymmer för flertalet av de intervjuade. Gunnar som är NO-lärare på Södra skolan är inne på samma linje när han säger att kontot för den personliga utbildningen är alldeles för liten. Han säger också att skolan budgeterar för inköp av nytt elevmaterial men inte för personalens vidareutbildning.

Gunnar säger vidare att han tycker att det är problematiskt när ingen på skolan uppmärksammar honom på vilka kurser han bör gå. Han önskar mer stöd i valet av vilka kurser som är viktiga. Gun, NO-lärare på Skärgårdsskolan, påtalar att de flesta på hennes skola aldrig har gått någon kurs eller vidareutbildning.

Rektors delaktighet

Enligt läroplanen har rektor ett särskilt ansvar för att personalen får den kompetensutveckling som krävs för att de professionellt skall kunna utföra sina uppgifter. De flesta av dem som vi har intervjuat talar om att det är viktigt att rektor ger sitt tydliga stöd till sex- och samlevnadsundervisningen så att man kan få gå på utbildningar och planera undervisningen tillsammans med sina

kollegor. Man tror att detta skulle ge de bästa förutsättningarna för att kunna bedriva en bra sex- och samlevnadsundervisning. Camilla, NO-lärare på Nordvästskolan, uttrycker sitt önskemål så här:

»Rektor skulle faktiskt hålla koll på vidareutbildningar, för det finns ingen riktig grundutbildning när det gäller sex- och samlevnadsundervisning. Man får inte det som lärare. Man får ju plocka, som jag har gjort, plocka lite från anatomi, plocka lite från pedagogiken i lärarhögskolan, egen erfarenhet, livserfarenhet och arbetserfarenhet. Man får ju plocka, så det blir ett axplock av allting för att kunna klara av det här avsnittet på ett bra sätt.«

Hon menar att rektor måste ta ett fortbildningsansvar för sex- och samlevnadsundervisningen.

Sammanfattning

De flesta intervjupersoner saknar stöd från sin skolledning samt stöd och samarbete med sina kollegor. Det framkommer också att man har behov av utbildning och material. När det gäller ekonomi och tid för fortbildning är det ett problem för lärare att få gå på vidareutbildningar på grund av att vikariekostnaderna är så höga. De intervjuade tycker att skolledningen måste ta ett större ansvar och möjliggöra för personalen att gå de vidareutbildningar de anser sig ha behov av.

9. Personligt och privat i sex- och samlevnadsundervisningen

Kapitlet handlar om hur intervjupersonerna förhåller sig till personligt och privat i sex- och samlevnadsundervisningen. Personerna på de sju skolor som ingår i studien har fått reflektera över vad som är personligt och vad som är privat. Här redovisas vad som är gemensamt och vad som skiljer sig åt samt hur förhållningssätten relaterar till skolans styrdokument.

Skillnad mellan personligt och privat

De flesta intervjupersonerna gör en klar skillnad mellan det personliga och det privata i sex- och samlevnadsarbetet. De menar då att de inte är privata och pratar om sig själva och sitt eget sexliv. Däremot försöker de finna en undervisningsform där de är personliga genom att skapa en atmosfär där eleverna vågar prata och där de själva deltar i samtalen. Eva, som är NO-lärare på Fri-skolan, säger att hon inte pratar om sig själv. Hon håller samtalen på en allmän nivå. Eleverna får ställa frågor men det privata får vara privat. Morgan, som är bildlärare på Nordskolan, anser att lärarna på skolan klargör för eleverna att lärarna inte kommer att vara privata och att inte heller eleverna ska behöva vara det. Hans kollega Lennart som är språklärare säger att det är viktigt att eleverna vet att det inte går ut på att vara privat när man exempelvis arbetar med värderingsövningar. Det viktigaste är att lärare och elever ska kunna generalisera för att göra viktiga och ibland svåra saker talbara. En sådan generalisering kan vara att tala om »man« istället för »jag«.

Svårt att hålla isär

Även om det verkar enkelt att göra denna skillnad mellan det personliga och det privata, är det flera lärare som påtalar hur svårt det kan vara. Rania, som är NO-lärare på Innerstadsskolan, berättar att vissa diskussioner blir väldigt privata och att hon tycker att det är svårt. Bodil, som är skolkurator på samma skola, fortsätter med att berätta att även om hon har jobbat länge med sex och samlevnad så kan det vara problematiskt ibland:

»Ja, men jag tycker att man fortfarande kan bli satt lite på pottan...vad ska jag svara på det här. Det är skönt då att ha en kollega bredvid sig som säger:

Stopp och belägg! När det gäller oss (syftar på sig själv och skolsköterskan) har jag kanske lite lättare att råka säga för mycket. Då är det väldigt bra att titta på Lotta som ibland skakar på huvudet.«

Anledningen till att Bodil ibland blir lite för privat är för att hon vet att eleverna tycker att det är så spännande och roligt. Eleverna vill få svar på allt möjligt så ibland blir hon indragen och berättar lite för mycket om sig själv. Gunnar som är NO-lärare på Södra skolan beskriver sin balansgång mellan det personliga och privata genom att påtala att det är svårt för ibland tycker han att han måste bjuda på sin privata sida men utan att gå över gränsen. Han säger att det är något som eleverna brukar uppskatta. Anne, NO-lärare på Nordvästskolan, säger att sex och samlevnad är ett område där man kommer eleverna väldigt nära:

»Det blir uppenbart för dem (syftar på eleverna) att man är en person som har känslor, och att en lärare faktiskt kan vara kär i någon.«

Hon menar att eleverna plötsligt inser att läraren också är en person som har känslor och erfarenheter. Eftersom hon är relativt nyexaminerad minns hon hur påtagligt detta blev för henne första gången hon hade sex- och samlevnadsundervisning.

Konflikter

I en av intervjuerna berättas att en lärare på skolan hade farit illa av att inte ha hittat sin gräns mellan det personliga och det privata. Läraren hade berättat för mycket om sin egen sexualitet för eleverna och efteråt mått mycket dåligt av detta. Kollegorna har försökt att stötta henne och de tror att hon numera känner sig trygg i arbetsgruppen.

Det framkom i intervjuerna att det kan finnas konflikter på en skola, både mellan och inom arbetslag om hur man ska hantera frågan om personligt och privat. På en av skolorna framkom det tydligt att man hade en sådan konflikt. Det visade sig att en av lärarna i ett arbetslag bad elever och lärare att i en enkät svara på frågor om sina sexvanor. Detta ledde till upprördhet och diskussion under intervjun. Ante, NO-lärare och ansvarig för enkäten motiverade sin enkät med att om man inte ville svara på enkäten behövde man inte det. På detta reagerade flera av hans kollegor, eftersom de kände sig kränkta av frågeställningarna i enkäten. De tyckte också att det blev problematiskt eftersom de menar att det är viktigt att värna om både sitt eget och sina elevers privatliv.

Egna åsikter eller skolans värdegrund

Hur pass personlig och privat personalen kan eller bör vara i sex- och samlevnadsundervisningen tas inte upp i skolans styrdokument. I intervjuerna blir det tydligt att skolpersonalen är delaktig i de diskussioner och det erfarenhetsutbytet som sker i undervisningssituationen. Att skilja på vad som är ens egna privata åsikter och erfarenheter mot det som är skolans värdegrund är inte alltid tydligt uttalat.

Sammanfattning

De flesta gör en skillnad mellan vad som är personligt och privat i sex- och samlevnadsundervisningen. Det framkommer också hur svårt det är att göra denna åtskillnad när man är i klassrummet och diskuterar med sina elever. Det framkommer också hur viktigt det är att kollegorna respekterar och stöttar varandra.

10. Diskussion

Denna kartläggning har haft som syfte att ge en aktuell bild av hur skolans sex- och samlevnadsundervisning planeras och genomförs. Som metod valdes att gruppvis intervjua ett urval av skolpersonal från sju högstadieskolor för att låta dem beskriva hur de på olika sätt arbetar med sex- och samlevnadsundervisning. Studien har visat att man inte kan tala om skolor när det gäller hur sex- och samlevnadsundervisningen planeras och genomförs. Det handlar mer om olika individers varierande arbetssätt och syn på sex- och samlevnadsundervisningen. Det som tas upp i följande diskussion är alltså inte generaliserbart för all skolpersonal på respektive skola.

I materialet har vi sett att intervjupersonernas beskrivningar och uppfattningar ibland skiljer sig från varandra men också att det finns vissa frågor där överensstämmelsen är stor. Utifrån dessa skillnader och likheter kommer vi att fokusera diskussionen kring rubrikerna: elevmedverkan, elevvården, lärarna, ungdomsmottagningen, sex- och samlevnadsundervisningens pedagogik och innehåll, sex- och samlevnadsundervisningens målsättning, skolledningens stöd, personligt och privat förhållningssätt samt skolans styrdokument.

Det bedrivs mycket bra sex- och samlevnadsundervisning runt om på skolorna av både engagerade och kunniga personer. Denna kartläggning visar dock att det finns delar av sex- och samlevnadsundervisningen som skulle kunna förbättras. Diskussionen avslutas därför med ett antal frågor för vidare reflektion. Förhoppningen är att den som läst denna rapport ska kunna använda dessa frågor för att diskutera och vidareutveckla arbetet tillsammans med sina kollegor på sin arbetsplats.

Elevmedverkan

Under intervjuerna framkommer det att lärarna anser att de i stor utsträckning lyssnar på eleverna när de planerar sex- och samlevnadsundervisningen. Trots att eleverna inte aktivt deltar i planeringen får elevernas önskemål om innehåll stort utrymme. Detta upplevs positivt av intervjupersonerna eftersom det gör eleverna delaktiga i undervisningen samtidigt som personalen får tillfälle att lära känna sina elever. Det framkom att många lärare anser att en del av sex- och samlevnadspedagogiken är att alltid vara beredd att svara på elevernas frågor.

Flera ansåg också att frågor om sex och samlevnad ständigt är närvarande i elevernas vardag och måste bemötas när de dyker upp. Studien visar att sex och samlevnad är ett kunskapsområde där lärarna är mycket angelägna om att möta eleverna där de befinner sig mognadsmässigt och erfarenhetsmässigt.

Vår kommentar till detta är att vi inte vet på vilket sätt eller hur lärarna lyssnar på eleverna och därför kan vi inte bedöma om den här typen av elevmedverkan är positiv eller negativ för undervisningens innehåll. Det positiva med att skolpersonalen ändå upplever att eleverna medverkar i undervisningens planering är att man faktiskt har tvingats reflektera över elevernas behov. Detta behöver dock inte betyda att undervisningens innehåll automatiskt blir bättre.

Det kan också vara så att skolpersonalen gömmer sig bakom elevernas önskemål och därmed avstår från att både ta upp och pedagogiskt ansvara för frågor som kan upplevas som problematiska. Ett exempel på detta kan vara frågor som handlar om homosexualitet. När eleverna ställer frågor om homosexualitet är det viktigt att undervisande lärare ansvarar för hur och på vilket sätt homosexualitet ska tas upp i undervisningen. Elevmedverkan får inte ske på bekostnad av det pedagogiska undervisningsansvar som skolpersonalen har.

Elevvården

När det gäller elevvårdens medverkan visade det sig att de ofta ser sig som en outnyttjad resurs och att de anser sig ha mycket kunskaper som inte används i sex- och samlevnadsundervisningen. Elevvårdspersonalen vill öka sitt deltagande och engagemang i sex- och samlevnadsundervisningen genom att aktivt vara med i planeringen och sedan delta i undervisningen. Lärarna på skolorna säger att de tycker att elevvårdspersonalen borde delta i större utsträckning men bjuder å andra sidan sällan in dem. Här blir det tydligt att de olika personalkategorierna skulle behöva samtala mer med varandra vilket kan antas leda till att fler kompetenser och resurser kan komma till användning.

Vår reflektion är att en anledning till att elevvården och lärarna har så få beröringspunkter med varandra i planering och genomförande beror på att elevvården inte ingår i arbetslagen. Ett sätt att lösa detta kan vara att arbetslagen bjuder in elevvården när sex- och samlevnadsundervisningen ska planeras.

Lärarna

I materialet har det visat sig att NO-lärarna är den lärarkategori som oftast tar huvudansvar för sex- och samlevnadsundervisningen och lägger undervisningen inom ämnet biologi. Bland NO-lärarna finns en stor medvetenhet om att sex- och samlevnadsundervisningen är mer än biologi och nästan alla vill få in andra aspekter i undervisningen. Man önskar mer samarbete med till exempel lärare i historia, samhällskunskap, religion och språk. Ett av skälen till att samarbetet ännu inte har kommit till stånd kan vara att NO-lärarna har sex- och samlevnadsundervisning så tydligt inskriven i sin kursplan för biologi medan de lärare som arbetar med samhällsorienterade ämnen saknar kunskapsmål i frågor som rör sexualitet och samlevnad. Detta är något som är svårt för den enskilde läraren att påverka.

Utifrån vad kartläggningen har visat vore det därför bra om det i fler ämnen än biologi fanns målformuleringar för sex och samlevnad inskrivna i kursplanerna. I den här diskussionen ger vi oss inte in i att formulera mål för de olika ämnena, men innehållsmässigt anser vi att det vore möjligt att ha sex och samlevnad inskrivna bland annat i kursplanerna för historia, samhällskunskap, idrott, bild, religion och svenska.

Vår kommentar är att det kan finnas andra outtalade skäl till varför samarbetet med övriga lärare ännu inte har utvecklats. Ett av skälen skulle kunna vara att NO-lärarna inte vill »släppa in« någon annan i undervisningen eftersom man upplever att sex- och samlevnadsundervisningen ger så mycket tillbaka från eleverna. Det kan också vara så att sex och samlevnad av tradition har tillhört NO-ämnet och att NO-lärarna helt enkelt inte vill förändra den traditionen.

Ungdomsmottagningen

Under intervjuerna framkommer det att skolpersonalen ser elevernas besök på ungdomsmottagningen som en viktig del i sex- och samlevnadsundervisningen. Många lärare tycker dock att de är dåligt informerade om vad eleverna får veta vid besöken och önskar mer information och samarbete med ungdomsmottagningarna. Här skiljer sig lärarna från elevvårdspersonalen. Ingen av de skolsköterskor och skolkuratorer som har deltagit i intervjuerna känner igen den beskrivningen. Tvärtom anser de att deras kontakt med ungdomsmottagningarna fungerar bra och att man är välinformerad om vad som sker vid besöken. Anledningen till detta är att elevvårdspersonalen via enskilda elevärenden

är väl förtrodda med ungdomsmottagningarnas personal och arbetssätt. Elevernas studiebesök på ungdomsmottagningarna är en integrerad del av skolornas sex- och samlevnadsundervisning, men många skolor behöver hitta en bättre balans mellan lärarnas delaktighet och elevernas behov av integritet.

Vår synpunkt är att det verkar som om lärarna är ovana vid att inte ha full kontroll över vad eleverna får lära sig, men också att skolpersonal är ovana vid att samarbeta med verksamheter utanför skolan. Detta krockar med ungdomsmottagningarnas arbetssätt där man värnar om att ungdomarna ska få komma till mottagningarna utan att det som sägs där ska redovisas tillbaka till skolan.

Sex- och samlevnadsundervisningens pedagogik och innehåll

De frågor som tas upp i sex- och samlevnadsundervisningen är i stort sett lika oavsett personal och skola. Att det är ett så likartat innehåll kan antas bero på att skolpersonalen låter sex- och samlevnadsundervisningen styras av kursplanen för biologi och läroböckernas upplägg. Även om innehållet inte skiljer sig så mycket med avseende på vad man tar upp i undervisningen, skiljer sig kunskaperna och pedagogiken mycket mellan olika skolor och olika lärare. Studien visar att de kunskaper eleverna i slutänden får ta del av i huvudsak är beroende av lärarnas ämneskunskap, möjlighet till fortbildning och skolpersonalens intresse och engagemang. Utifrån detta följer här några frågeställningar som vi har valt att resonera lite mer kring.

Studien visar att eleverna får mellan 6 och 160 timmars sex- och samlevnadsundervisning. Vår kommentar till detta är att antalet lektionstimmar inte säger någonting om undervisningens kvalitet. Flera av de intervjuade verkar arbeta med sex och samlevnad utan att ha en fastlagd plan om innehåll och pedagogik. Detta gör att undervisningen styrs av trender och lärarens personliga engagemang i olika frågor. En sådan undervisning är svår att följa upp. Det blir också svårare för andra att bli delaktiga och engagerade i undervisningen eftersom innehåll och metod ändras från gång till gång.

Många av de intervjuade pratar om vikten av att möta eleverna med utgångspunkt från deras mognadsnivå. Den utgångspunkten är bra, men mognad är ett svårdefinierat begrepp. Vem avgör vem som är mogen för vad? Mognad som begrepp är ofta subjektivt och kanske särskilt när det gäller mognad kopplad till sexualitet och samlevnad.

Under intervjuerna framkom det att två lärare visar eleverna scener ur porrfilm alternativt klipp ur porrtidningar utan att ha någon genomtänkt pedagogik kring varför man gör det. Porrbilder är ofta mycket starka och det kan vara svårt för elever att välja bort att se bilderna om detta ingår som en del av undervisningen. Att vissa porrfilm eller porrbilder kan för vissa elever upplevas som om de utsätts för något mycket obehagligt.

Vi vill dock ändå understryka att det är viktigt att diskutera pornografi i skolan, men för att kunna göra detta är det inte avgörande att visa porrbilder eller porrfilm för eleverna. Diskussioner om pornografi kan mycket väl utgå från de bilder och föreställningar som eleverna har av de porrbilder eller porrfilmer som de har sett eller kanske bara hört talas om. När man ska ta upp pornografi i skolan är det också nödvändigt att ha en diskussion i personalgruppen om hur man pedagogiskt och innehållsmässigt ska arbeta med ämnet.

En annan svårighet handlar om enkät som metod. Studien visar att två lärare använder sig av enkät i undervisningen. Enkäten delas ut till eleverna och innehåller frågeställningar kring deras sexualitet. Detta är ytterligare en tveksam metod då vi tror att den här typen av enkäter kan upplevas alltför privat av eleverna. När man använder enkät som metod är det viktigt att inte ställa frågor som kan kränka elevernas integritet.

Sex- och samlevnadsundervisningens målsättning

I studien framkommer att det inte på någon av skolorna finns en uttalad och nedskrivna målsättning grundad på läroplanen för skolornas sex- och samlevnadsundervisning. Trots detta sker det mycket arbete, och en del av skolpersonalen lägger ner tid och stort engagemang på att planera och genomföra sex- och samlevnadsundervisningen. Det är alltså viktigt att poängtera att bara för att det saknas nedskrivna mål så innebär det inte att ingen undervisning genomförs. De mål som ändå har formulerats under intervjuerna är skolpersonalens egna mål. Vår synpunkt är att man kan anta att undervisningen skulle förändras om det fanns nedskrivna mål för det ämnesövergripande kunskapsområdet sex och samlevnad. Vi tror att fler elever skulle få undervisning, fler av personalen skulle delta och att det skulle bli tydligare vad respektive skola skulle behöva vidareutveckla inom kunskapsområdet.

Skolledningens stöd

Under intervjuerna säger många att man saknar rektors och skolledningens stöd i sex- och samlevnadsarbetet. Man saknar intresse och engagemang för frågorna vilket gör att skolpersonalen upplever att det finns mycket oklara tankar om vad skolledningen anser att ämnesområdet ska innehålla. Det finns också en tendens till osäkerhet hos lärarna huruvida man håller en tillräckligt hög nivå på undervisningen. Kartläggningen visar att det för nästan all skolpersonal är viktigt att ha skolledningens stöd i sex- och samlevnadsarbetet.

Stödet från skolledningen skulle inte alltid behöva vara så omfattande för att det skulle uppfattas som ett stöd bland skolpersonalen. Till exempel skulle det räcka med att skolledningen tydligt uttalar att sex- och samlevnadsundervisningen är viktig. I kartläggningen framkommer det att det vore bra om skolledningen tillsammans med personalen för en pedagogisk diskussion om kunskapsområdet sex och samlevnad. En pedagogisk diskussion skulle kunna synliggöra utbildningsbehov, budget, tid för planering och uppföljning.

Vår reflektion är att mycket arbete ändå görs, trots att skolpersonalen som arbetar med dessa frågor ofta upplever att sex- och samlevnadsområdet sällan uppmärksammas.

Personligt och privat förhållningsätt

Sex och samlevnad är ett ämnesområde som ofta leder till diskussioner där lärare och elever öppnar sig för varandra. Hur pass förberedd man som lärare är på de processer som kan starta i ett klassrum ser väldigt olika ut. De flesta av intervjupersonerna säger att när man är mitt i en diskussion som berör ens personliga uppfattningar och erfarenheter är det svårt att sätta gränser. Gränser kan handla om att inte lämna ut för mycket av sitt privatliv men också om att hjälpa eleverna att skydda sin integritet. Detta ska ske samtidigt som det ska finnas ett flöde i diskussionen där alla ska bidra med sig själva. En del lärare upplever detta som en mycket utlämnande position.

Frånvaron av diskussioner på skolorna om hur man skall hantera gränser och bevara både lärare och elevers integritet har på vissa skolor lett till konflikter. Dessa konflikter har handlat om att personal har upplevt att deras gränser för vad de vill lämna ut inte respekterats, eller att man själv varit otydlig vilket lett till att man känt sig kränkt.

Hur man hanterar gränserna mellan det personliga och det privata har stor betydelse för kvalitet och seriositet i sex- och samlevnadsundervisningen. Vår kommentar är att frågor om skolpersonalens behov av att sätta gränser för det personliga och det privata måste tas på allvar. Det behövs nya strategier och metoder för att förbättra skolpersonalens förmåga att hantera dessa gränser. Ett förslag är att skolledningen erbjuder personalen vidareutbildning och handledning inom området.

Skolans styrdokument

Ur skolans styrdokument har vi valt att plocka fram några av de olika formuleringar som kan inbegripa sex- och samlevnadsundervisning trots att orden sex och samlevnad inte alltid omnämns. Dessa formuleringar har tidigare beskrivits under avsnittet »Kartläggningen och skolans styrdokument« (se figur sidan 21). Svårigheten med dessa formuleringar är att de inte alltid ger tydliga anvisningar om hur arbetet ska gå till och vem som ska utföra det. Intervjuerna har visat att denna otydlighet ofta leder till en osäkerhet på skolorna eftersom skolpersonalen har svårt att veta hur de ska hantera kunskapsområdet. Å ena sidan säger man att sex och samlevnad hör till biologiundervisningen, å andra sidan anser man att andra ämnesområden måste involveras. Detta visar att det bland skolpersonalen verkar finnas en viss okunskap om de olika ämnesområdenas kursplaner.

Studien visar också att den som vill hitta stöd för sex- och samlevnadsarbetet i skolans styrdokument (läroplanen, skollagen och kursplanerna) kan göra det, men för att kunna ta till sig detta förutsätts att skolpersonalen har ett ämnesövergripande synsätt. Vi kan utifrån detta fråga oss om skolledningen och lärarna tar alla de chanser som faktiskt finns när det gäller att utveckla kunskapsområdet i enlighet med vad som anges i styrdokumentet.

Vidareutveckla sex- och samlevnadsundervisningen på din skola

Nedanstående frågor har sin utgångspunkt i det som har framkommit i studien. Frågorna är tänkta att hjälpa dig och dina kollegor att starta en diskussion som i förlängningen kan leda till att vidareutveckla sex- och samlevnadsundervisningens pedagogik, innehåll, målsättning, stöd samt hur personligt och privat kan hanteras i undervisningen.

Diskussionsfrågor:

- 1 Tar rektor pedagogiskt ansvar för att se till att alla lärarkategorier arbetar med sex- och samlevnadsundervisningen så att det blir ett ämnesövergripande område?
- 1 Är det möjligt att begära att skolledningen tar upp en diskussion i skolan om vad ett ämnesövergripande arbete skulle innebära och hur det skulle kunna genomföras på skolan?
- 1 Vem ansvarar för att elevvårdspersonal och lärare kommunicerar när det gäller sex- och samlevnadsundervisningens innehåll och uppläggning?
- 1 Är det möjligt att ägna minst en pedagogisk diskussion per termin åt att diskutera hur man på skolan arbetar med sex- och samlevnadsfrågor?
- 1 Hur ser ämnesområdets resurser ut? När diskuterar du/ni era behov vad gäller tid för planering, budget och vidareutbildning inom ämnesområdet med rektor?
- 1 Kan ni bjuda in ungdomsmottagningen så att de kan presentera sitt arbete på en av personalens studiedagar?
- 1 Hur många och vilka av skolans personal arbetar med sex och samlevnad? Vilka fler kan engageras?
- 1 Hur formuleras sex- och samlevnadsundervisningens syfte och innehåll på er skola? Hur kan det förbättras?

- 1 På vilket sätt kan man diskutera med sina kollegor om hur man ska förhålla sig till vad som är privat och vad som är personligt?
- 1 Vilka vidareutbildningar och vilka material behövs för att utveckla arbetet?
- 1 Vilka mål finns för sex- och samlevnadsundervisningen på skolan?

Fyll gärna på med egna frågor och reflektioner.

Tack!

Under arbetet med studien har vi träffat 25 engagerade personer som alla tycker att sex- och samlevnadsundervisningen är viktig. De har delat med sig av sina tankar och funderingar och det har varit mycket givande att få en inblick i deras arbete.

Källor

BÄCKMAN, M. (2003).

Kön och känsla- samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet. Riga: Makadam.

CENTERWALL, E. (1995).

»Kärlek känns! förstår du.« Stockholm: Liber.

JOHANNISSON, K. (1989).

Lafa. Mer Insikt 5/89. Smittad- AIDS och den historiska erfarenheten. Uppsala: Lafa.

LENNERHED, L. (2002).

Sex i folkhemmet- RFSUs tidiga historia.
Södertälje: Gidlunds Förlag.

LPO 94.

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet. Stockholm: Fritzes AB.

OLSSON, H. (1998).

Lafa 1:98 FOU. Sex- och samlevnadsundervisning i grundskolan i Stockholms län. Stockholm: Lafa.

SANDSTRÖM, S. (2001).

Den välplanerade sexualiteten- frihet och kontroll i 1970-talets svenska sexualpolitik. Stockholm: HLS Förlag.

SENNERFELDT, P. (1993).

Lafas skriftserie 3/93. Lita på skolan?! Rapport från samlevnadsarbetet vid gymnasieskolorna i Stockholms län. Stockholm: Lafa.

SKOLFS (1994:1)

Förordningen (SKOLFS 1994:1) om läroplan för det obligatoriska skolväsendet.

SKOLFS (2000:146)

Förordning om ändring i förordningen (SKOLFS 1994:1) om läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet.

SKOLVERKET. (1999).

Nationella kvalitetsgranskningar 1999. Arbetet mot mobbning och annan kränkande behandling. Undervisningen om sex och samlevnad. Stockholm.

SKOLVERKET. (2004-05-14).

<http://www.skolverket.se/styr/vad.shtml>.
Stockholm.

WERNER, L. (2002).

Grundskolans regelbok 2002/2003.
Solna: Norstedts Juridik AB.

WIBECK, V. (2000).

Fokusgrupper- om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod. Lund: Studentlitteratur.

Referenser

GRUNDSKOLANS KURSPLANER OCH BETYGSKRITERIER (2000).

Skolverket: Fritzes AB

LAGERGREN, U, & OLSSON, H. (2001).

Lafa 2:2001 FOU. Följ Tråden! En studie av handboken

Röda Trådens användning och funktion i sex- och samlevnadsarbetet.

Stockholm: Lafa

NILSSON, A, & SANDSTRÖM, B. (2001).

»Min uppgift är att knyta ihop det.»

Stockholm: Skolverket.

OLSSON, H (2003). RFSU

Sexatlas för skolan. Borås: RFSU.

RÖDA TRÅDEN – HANDBOK I SEXUALITET OCH SAMLEVNAD.

(1995-2005). Stockholm: Lafa.

WHO (1997).

Communicating family planning in reproductive health.

Bilaga 1

Intervjuguide till fokusgrupper i skolan.

Sammanlagt ca 90 min inklusive fika och avslutning

Fika, inledning och förutsättningar för fokusgruppen, vår roll mm, 5 min

Öppningsfråga, 5 min

- 1 Vad heter du?
- 1 Vilket yrke har du?
- 1 Hur länge har du arbetat på skolan?

Introduktionsfråga, 10 min

Vad fick dig att börja arbeta med sex och samlevnad?

Övergångsfråga, 20 min

Hur jobbar ni pedagogiskt med sex- och samlevnadsfrågor på er skola?

- 1 Får alla årskurser sex- och samlevnadsundervisning på er skola?
Om inte, i vilken årskurs?
- 1 Hur många lektionstimmar per år ägnas åt sex och samlevnad?
- 1 Hur många elever undervisas samtidigt?
- 1 Delar ni upp klassen i kill- och tjejgrupper? Vad är anledningen?
- 1 Samarbetar ni med varandra eller var och en för sig?
- 1 Arbetar ni med enstaka lektioner, temadagar eller temaveckor?
- 1 Använder ni er av externa samarbetspartner, exempelvis ungdomsmottagningen, RFSL, RFSU, teatergrupper eller film?
- 1 Medverkar eleverna i planering, genomförande och utvärdering?
I så fall på vilket sätt?

Nyckelfråga 1, 25 min

Berätta om innehållet i sex- och samlevnadsundervisningen.

- 1 Gör ni någon skillnad på sexualitet och samlevnad?
- 1 Finns det några ämnen eller teman ni väljer bort? Av vilken anledning?
- 1 Vilka ämnen är resp. lätta/svåra att ta upp?

Sexualitet

- 1 Tar ni upp homosexualitet? I så fall hur/på vilket sätt?
- 1 Tar ni upp pornografi? I så fall hur/på vilket sätt?
- 1 Tar ni upp onani? I så fall hur/på vilket sätt?
- 1 Hur pratar ni om preventivmedel?
Skiljer ni mellan smittskydd och graviditetsskydd?
- 1 Tar ni upp kroppens anatomi? På vilket sätt?

Samlevnad

- 1 Tar ni upp relationer, till exempel, vänskap, familj, partner.
På vilket sätt?
- 1 Tar ni upp frågor om etik, normer och värderingar, rätt och fel?
På vilket sätt?
- 1 Tar ni upp frågor om identitet, till exempel vem man är?
På vilket sätt?
- 1 Förhåller ni er olika till tjejer och killar i sex- och samlevnads-
undervisningen? Hur? På vilket sätt?
- 1 Påverkar elevernas etniska bakgrund vad ni väljer att ta upp?

Nyckelfråga 2, 10 min

- 1 Vad är målsättningen med ert sex- och samlevnadsarbete?
Hur/på vilket sätt?
- 1 Varför är det viktigt att ha sex- och samlevnadsundervisning?

Nyckelfråga 3, 10 min

- 1 Vad behöver ni för stöd i ert arbete?
- 1 Vad har ni för utbildningsbehov?
- 1 Får ni handledning?
- 1 Har ni tid och pengar avsatta för detta?
- 1 Har ni kollegialt stöd?

Avslutande fråga, 5 min

Är det någon som vill tillägga något?

Bilaga 2

Till rektor:

2003-01-10

För kännedom till:

Hej,

Under våren kommer vi att göra en studie som kartlägger sex- och samlevnadsarbetet på ett antal utvalda skolor i Stockholms län. Vi vill gärna att ni deltar i denna studie. Syftet är att inhämta aktuell kunskap om skolpersonalens synpunkter på sex- och samlevnadsarbetet. Ert deltagande i studien kommer att innebära att de som arbetar med sex- och samlevnadsundervisningen på din skola träffas vid ett tillfälle för att i fokusgrupp samtala om tankar och funderingar kring detta ämne.

Kartläggningen görs av Lafa som är Stockholms läns landstings enhet för sexualitet och hälsa. Lafa arbetar med att förebygga sexuellt överförda infektioner, oönskade graviditeter samt att främja sexuell hälsa. En av Lafas viktigaste målgrupper är ungdomar. För att nå dem har Lafa sedan 1987 utbildat, handledt och gett stöd till skolpersonal i ämnet sex och samlevnad. För att kunna vidareutveckla detta arbete i enlighet med skolornas behov behöver vi er hjälp med denna studie.

Vi skulle bli mycket tacksamma om ni vill avsätta 90 minuter för att samtala i fokusgrupperna. Givetvis kommer era samtal att avkodas så att ni kan vara anonyma. Vi som göra kartläggningen samt håller i fokusgrupperna heter Thérèse Juvall och Anna ChuChu Petersson. Vi kommer att kontakta er på telefon om cirka en vecka men ni får givetvis kontakta oss tidigare.

Tillsammans med detta brev får du Lafas kurskatalog, en informationsfolder och vykort som en presentation av vår verksamhet. Vill du veta mer kan du besöka vår hemsida på adress www.lafa.nu. Du kan också ringa eller skicka ett mail.

Med vänliga hälsningar,

Thérèse Juvall

Anna ChuChu Petersson

Bilaga 3

2003-05-15

Lafa,
Landstinget förebygger aids

Hej,

Välkommen till en diskussion om sex- och samlevnadsundervisningen. Vi ses onsdagen den 21 maj, kl. 15.00 på skolexpeditionen. Diskussionen kommer att ta en och en halv timme och det är viktigt att du kan vara med under hela diskussionen.

Som inspiration inför vår träff skickar vi med några artiklar som tidigare har varit publicerade i vår tidning Insikt.

Vi kommer att ge dig en liten ersättning i form av två biobiljetter som tack för ditt deltagande.

Hälsningar!

Thérèse Juvall

Anna ChuChu Petersson

I skriftserien har tidigare utgivits:

Lafa 1:98 FOU

Sex- och samlevnadsundervisning i grundskolan i Stockholms län

Komplement till Folkhälsoinstitutets enkätstudie från landets mellan- och högstadieskolor.

Lafa 2:98

En stor stark

Ett metodutvecklingsprojekt på fem högstadieskolor i Stockholms län för att engagera män i sex- och samlevnadsundervisningen, våren 1995 till hösten 1997.

Lafa 3:98

Lafa tio år

Jubileumsföreläsningar om sexualteori.

Lafa 4:98 FOU

Sexo completo

Sexuell praktik, samlevnadsformer och attityder till hiv bland latinamerikanska män i Stockholm som har sex med män.

Lafa 1:99 FOU

Sexpartner

En kvantitativ studie baserad på 1996 års sexualvaneundersökning.

Lafa 2:99 FOU

Kvinnoliv i ett folkhälsoperspektiv

Om sexualitet, reproduktion och hälsa.

Lafa 3:99

SESAM

Framväxten av sex- och samlevnadsmottagningar i Stockholms läns landsting.

Lafa 4:99

Inga stormar än...

Rapport från ett sex- och samlevnadsprojekt bland studenter i Stockholms län.

Lafa 1:2000

Det är samma hormoner

Ett sex- och samlevnadsprojekt för invandrarelever med begränsade svenskkunskaper.

Lafa 2:2000 FOU

Projekt 13

Kunskapsutveckling inom området prevention, sexualitet och samlevnad. Ett biståndsarbete i två stadsdelar i S:t Petersburg med Landstinget förebygger aids/Lafa som primus motor.

Lafa 1:2001 FOU

Njutningssökande livsstil eller kärlekskrav?

Om kön, alkohol och attityder till sexualitet.

Lafa 2:2001 FOU

Följ Tråden!

En studie av handboken Röda trådens användning och funktion i sex- och samlevnadsarbetet.

Lafa 3:2001

Kunskapens villkor

En studie om invandrade kvinnors kunskaper om kroppen.

Lafa 1:2002

Ringar på vattnet

Om sex- och samlevnadsarbetet i Aspudden.

Lafa 2:2002

Kondomutdelare

Praktiker och uppfattningar hos Lafas kondomutdelare i Stockholms län.

Lafa 1:2004

Sexualitet, tabu och demokrati

Perspektiv på sex- och samlevnadsarbete i Ryssland.

Rapporten handlar om sex- och samlevnadsundervisningen på sju högstadieskolor i Stockholms län. Studien bygger på intervjuer med personal på skolorna som alla på olika sätt arbetar med sex- och samlevnadsundervisning. Studien behandlar fem huvudfrågor: pedagogik, innehåll, målsättning, stöd samt personligt och privat i sex- och samlevnadsundervisningen. Rapporten avslutas med en diskussion samt förslag på hur sex- och samlevnadsundervisningen kan utvecklas utifrån vad som har framkommit i studien.

Sex- och samlevnadsundervisningen har en central roll i Lafas arbete med att främja sexuell hälsa bland ungdomar i Stockholms län. Lafa arbetar med att ge stöd till personal i skolan för att de, i sin egenskap av vidareförmedlare, på ett bra sätt ska kunna arbeta med frågor som rör sexualitet och samlevnad. Det är viktigt att kontinuerligt följa upp hur sex- och samlevnadsundervisningen utvecklas på skolorna i Stockholms län och denna studie är ett led i detta arbete.